

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ
Кафедра економіки та підприємництва ім. проф. І. М. Брюховецького

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь – «Магістр»

на тему: «РЕЗЕРВИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА АГРАРНОГО
ВИРОБНИЦТВА»

Виконав: **Нагорний Ярослав Вячеславович**
студент спеціальності
076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»

Керівник: **Строченко Наталія Іванівна**
професор кафедри економіки та підприємництва
ім. проф. І.М. Брюховецького

Рецензент: **Розай Алла Іванівна**
економіст ФГ «Атріум» Роменського району
Сумської області

Суми – 2023

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *Економіки і менеджменту*
Кафедра *Економіки та підприємництва імені професора
І.М. Брюховецького*
Освітній ступінь *«Магістр»*
Спеціальність *076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
ОП «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»*

Затверджую:

**Завідувач кафедри економіки та підприємництва
імені професора І.М. Брюховецького**

С.І. Терещенко

« 20 » вересня 2022 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Нагорного Ярослава Вячеславовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: Резерви підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єкта аграрного виробництва
2. База практичного дослідження СВК «Агрофірма «Перше травня» Сумського району Сумської області
керівник роботи к.е.н., професор Строченко Наталія Іванівна
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджена наказом по університету від

12 січня 2023 р. № 71-н

3. Строк подання студентом закінченого проекту (роботи) 04 грудня 2024 р.

4. Вихідні дані до проекту (роботи): законодавчі та нормативні акти, навчально-методична та наукова література, первинна статистична і бухгалтерська звітність СВК «Агрофірма «Перше травня» Сумського району Сумської області, виробничо-фінансові плани та технологічні карти, дані інтернет-сайтів тощо.

5. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

- Дослідити теоретико-методичні основи формування конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єкта аграрного виробництва;
- Надати загальну організаційно-економічну характеристику СВК «АФ «Перше травня»;
- Визначити функціональну роль матеріально-речових і трудових елементів виробничих ресурсів та їх місце в формуванні конкурентоспроможності підприємства;
- Провести аналіз фінансових критеріїв конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»;
- Проаналізувати вартісні фактори конкурентоспроможності досліджуваного підприємства;
- Обґрунтувати напрями та резерви підвищення конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»

6. Дата видачі завдання:

20 вересня 2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Визначення та затвердження теми дослідження, складання плану – графіку виконання роботи	вересень 2022 р.	
2.	Підбір та аналіз літературних джерел, підготовка першого теоретичного розділу	жовтень 2022 р. – грудень 2022 р.	
3.	Збір аналітичної інформації, обробка результатів дослідження та підготовка другого розділу роботи	січень 2023 р. – лютий 2023 р.	
4.	Підготовка третього розділу кваліфікаційної роботи	березень 2023 р. – травень 2023 р.	
5.	Підготовка і публікація 2 тез доповідей на міжнародних наукових конференціях	вересень 2022 р.; травень 2023 р.	
6.	Підготовка висновків, пропозицій та узгодження з керівником	липень 2023 р.	
7.	Підготовка кінцевого варіанту кваліфікаційної роботи	серпень 2023 р. – жовтень 2023 р.	
8.	Опрацювання зауважень керівника, перевірка на автентичність	до 28 листопада 2023 р.	
9.	Рецензування кваліфікаційної роботи	листопад 2023 р.	
10.	Представлення кваліфікаційної роботи на кафедру, деканат факультету економіки і менеджменту	04 грудня 2023 р.	
11.	Підготовка доповіді, презентації до кваліфікаційної роботи та її попередній захист	грудень 2023 р.	
12.	Захист кваліфікаційної роботи	12 грудня 2023 р.	

Студент

Я.В. Нагорний

(підпис)

Керівник роботи

Н.І. Строченко

(підпис)

Перевірку на автентичність проведено

Н.М. Баранік

(підпис)

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

М.О. Лищенко

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА	10
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СВК «АФ «ПЕРШЕ ТРАВНЯ»	22
2.1 Загальна організаційно-економічна характеристика СВК «АФ «Перше травня»	22
2.2 Функціональна роль матеріально-речових і трудових елементів виробничих ресурсів та їх місце в формуванні конкурентоспроможності підприємства	32
2.3 Аналіз фінансових критеріїв конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»	42
РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ ВАРТІСНИХ ФАКТОРІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА РЕЗЕРВІВ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ В СВК «АФ «ПЕРШЕ ТРАВНЯ»	48
3.1 Аналіз вартісних факторів конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»	48
3.2 Напрями та резерви підвищення конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»	57
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	76

АНОТАЦІЯ

Нагорний Я.В. Резерви підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єкта аграрного виробництва.

Кваліфікаційна робота зі спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» СО «Магістр», СНАУ, Суми, 2023 р. Рукопис.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню проблем оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства та визначенню резервів її підвищення.

Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 76 сторінок, що включає 30 таблиць та 4 рисунки. Список літературних джерел включає 40 найменувань, розміщених на 6 сторінках.

Метою кваліфікаційної роботи є розробка теоретико-методологічних основ та науково-практичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Об'єктом дослідження є процес формування резервів підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні основи та науково-практичні засади щодо використання резервів підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

В першому – теоретичному розділі роботи визначені теоретико-методичні основи формування конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єкта аграрного виробництва.

Другий розділ містить загальну організаційно-економічну характеристику СВК «АФ «Перше травня»; визначення функціональної ролі матеріально-речових і трудових елементів виробничих ресурсів та їх місця в формуванні конкурентоспроможності підприємства, а також аналіз фінансових критеріїв конкурентоспроможності досліджуваного аграрного підприємства.

В третьому розділі проаналізовані вартісні фактори конкурентоспроможності досліджуваного підприємства та обґрунтовані напрями та резерви підвищення конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня».

В кваліфікаційній роботі одержали подальшого розвитку: трактування поняття «конкурентоспроможність підприємства» з врахуванням її чотирьох ключових характеристик (як можливість (спроможність), як здатність; як характеристика; як перевага) (р. I); визначення функціональної ролі матеріально-речових і трудових елементів виробничих ресурсів в формуванні конкурентоспроможності підприємства (п.п. 2.2.); розробка пріоритетних напрямів підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва (п.п. 3.2.).

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використанні результатів дослідження для ефективного управління конкурентоспроможністю підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Ключові слова: управління конкурентоспроможністю підприємства, конкурентоспроможність підприємницької діяльності суб'єкта аграрного виробництва, оцінка конкурентоспроможності, фінансові критерії

конкурентоспроможності, вартісні фактори конкурентоспроможності, резерви підвищення конкурентоспроможності.

ABSTRACT

Nahorny Y. Reserves for increasing the competitiveness of the entrepreneurial activity of the subject of agricultural production.

Qualification work on specialty 076 "Entrepreneurship, trade and exchange activity", SNAU, Sumy-2023. Manuscript.

The qualification work is dedicated to researching the problems of assessing the level of competitiveness of an agricultural enterprise and determining reserves for its improvement.

The qualification work consists of an introduction, three sections, conclusions, a list of used sources and appendices. The total volume of work is 76 pages, which includes 30 tables and 4 figures. The list of literary sources includes 40 items on 6 pages.

The purpose of the qualification work is the development of theoretical and methodological foundations and scientific and practical recommendations for increasing the competitiveness of entrepreneurial activities of agricultural production entities.

The object of the study is the process of formation of reserves to increase the competitiveness of entrepreneurial activities of agricultural production entities.

The subject of the research is the theoretical and methodological foundations and scientific and practical principles regarding the use of reserves to increase the competitiveness of the entrepreneurial activity of agricultural production entities.

In the first - theoretical section of the work, the theoretical and methodological foundations of the formation of the competitiveness of the entrepreneurial activity of the subject of agricultural production are defined.

The second section contains the general organizational and economic characteristics of the "First of May AF" SSC; determination of the functional role of material and labor elements of production resources and their place in the formation of the competitiveness of the enterprise, as well as the analysis of the financial criteria of the competitiveness of the investigated agricultural enterprise.

In the third section, the cost factors of the competitiveness of the researched enterprise are analyzed and substantiated directions and reserves for improving the competitiveness of the SVC "AF "Pershe Mayi" are analyzed.

The qualification work received further development: the interpretation of the concept of "enterprise competitiveness" taking into account its four key characteristics (as an opportunity (capacity), as an ability; as a characteristic; as an advantage) (year I); determination of the functional role of material and labor elements of production resources in shaping the competitiveness of the enterprise (item 2.2.); development of priority directions for increasing the competitiveness of the entrepreneurial activity of agricultural production entities (item 3.2.).

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of using the research results for effective management of the competitiveness of entrepreneurial activities of agricultural production entities.

Key words: management of the competitiveness of the enterprise, competitiveness of the entrepreneurial activity of the subject of agricultural production, assessment of competitiveness, financial criteria of competitiveness, cost factors of competitiveness, reserves for increasing competitiveness.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Турбулентність та невизначеність економічної ситуації в країні та світі зумовлюють важливість управління конкурентоспроможністю у розвитку економічної науки. Для аграрних підприємств стратегічне значення має пошук нових методів та моделей підвищення конкурентоспроможності та їх конкурентної стійкості. Це визначає необхідність пошуку сучасною економічною наукою нових методів та інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Аналіз літературних даних підтверджує, що забезпечення належного рівня конкурентоспроможності набуває особливого значення як з наукової точки зору, так і на рівні практичної діяльності підприємств. Досліджено питань конкурентоспроможності підприємств та визначенню напрямів її підвищення присвятили свої праці: Попадинець Н.М. [26], Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Романко О.П. [18], Суханова А.В. [21], Протосвіцька О.І., Федорчук О.М., Свиридовський В.М., Дудченко В.В. [27], Бочко О. [2], Волошин А.В. [4], Гамова О.В. [5] Зось-Кіор М.В. [11-12] та ряд інших вчених даної галузі.

Попри комплексність отриманих результатів зарубіжними та вітчизняними вченими, окремі аспекти процесу формування конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності аграрного сектору та зміцнення їх конкурентних переваг потребують поглибленого аналізу.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є розробка теоретико-методологічних основ та науково-практичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Для реалізації визначеної мети поставлені *наступні завдання*:

- дослідити теоретико-методичні основи формування конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єкта аграрного виробництва;

- надати загальну організаційно-економічну характеристику СВК «АФ «Перше травня»;
- визначити функціональну роль матеріально-речових і трудових елементів виробничих ресурсів та їх місце в формуванні конкурентоспроможності підприємства;
- провести аналіз фінансових критеріїв конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»;
- проаналізувати вартісні фактори конкурентоспроможності досліджуваного підприємства;
- обґрунтувати напрями та резерви підвищення конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня».

Об'єктом дослідження є процес формування резервів підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні основи та науково-практичні засади щодо використання резервів підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Методи дослідження. Науково-теоретичну і методологічну основу кваліфікаційної роботи складають сукупність прийомів, принципів, загальнотеоретичних, спеціальних, міждисциплінарних методів наукового дослідження. У процесі виконання теоретичної та практичної частин роботи використано такі методи: термінологічного аналізу; методи теоретичного узагальнення, наукового абстрагування, системного та структурного аналізу; фінансово-економічного, статистичного, порівняльного аналізу.

Інформаційну базу становлять законодавчі й нормативні акти, офіційні документи державних і урядових органів, які регулюють економічні відносини на території України; офіційні статистичні матеріали, дані бухгалтерської, фінансової та статистичної звітності досліджуваного суб'єкта аграрного виробництва; матеріали наукових конференцій і семінарів; ресурси інформаційної

бази Інтернет; наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, які присвячені проблемам управління конкурентоспроможністю підприємств; результати власних напрацювань.

Наукова новизна результатів: *одержали подальшого розвитку:*

- трактування поняття «конкурентоспроможність підприємства» з врахуванням її чотирьох ключових характеристик (як можливість (спроможність), як здатність; як характеристика; як перевага) (р. I);
- визначення функціональної ролі матеріально-речових і трудових елементів виробничих ресурсів в формуванні конкурентоспроможності підприємства (п.п. 2.2.);
- розробка пріоритетних напрямів підвищення конкурентоспроможності підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва (п.п. 3.2.).

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використанні результатів дослідження для ефективного управління конкурентоспроможністю підприємницької діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Особистий внесок здобувача. Кваліфікаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід стосовно формування резервів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Усі основні наукові положення, висновки та пропозиції одержано автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Підсумки розробки проблеми загалом, окремі її аспекти, отримані узагальнення і висновки було оприлюднено на двох міжнародних науково-практичних конференціях.

Публікації. Основні положення та найважливіші результати опубліковані в збірниках тез доповідей міжнародних науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 76 сторінок, що включає 30 таблиць та 4 рисунки. Список літературних джерел включає 40 найменувань, розміщених на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Конкурентоспроможність є мірою успішності будь-якого підприємства і має безпосередній вплив на економічний бренд країни, її доходи та добробут. У 2021 році Інститут розвитку менеджменту (IMD) опублікував глобальний рейтинг конкурентоспроможності. Україна посіла 54-те місце з 64 країн-учасників (для порівняння: в 2020р. – 55 місце із 63, в 2017 р – 60 місце із 63) [39]. Однак, тотальний напад росії на нашу країну вплинув на функціонування і конкурентоспроможність підприємств всіх сфер підприємницької діяльності, що активізувало пошук шляхів та резервів підвищення конкурентоспроможності в умовах воєнного стану та саме таких, що успішно використовувалися в період криз і депресій у вітчизняному та світовому досвіді.

Враховуючи специфічний контекст, термін «конкурентоспроможність» широко поширений і фактично використовується в багатьох бізнес-термінологіях. Оскільки конкурентоспроможність можна розглядати на рівні підприємств, фірм, компаній, корпорацій, регіонів, держав, саме поняття «конкурентоспроможності», визначене різними джерелами, тлумачиться по-різному.

У даній кваліфікаційній роботі увага зосереджена на дослідженні конкурентоспроможності на рівні підприємства.

В результаті аналізу різноманіття підходів щодо визначення конкурентоспроможності підприємства, основні з них нами згруповані за чотирима напрямками:

- як можливість (спроможність),
- як здатність;
- як характеристика;
- як перевага (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Визначення конкурентоспроможності підприємства за напрямками

Джерело: побудовано автором з використанням [12]

Аналіз конкурентоспроможності з врахуванням всіх вище окреслених напрямів допомагає підприємству зрозуміти його сильні та слабкі сторони, а також розробити стратегію для покращення конкурентоспроможності. При цьому слід враховувати особливості конкурентоспроможності підприємства:

- комплексність – конкурентоспроможність є широким поняттям, яке включає в себе різні аспекти, зокрема якість продукції, ціноутворення, маркетинг, інновації та управління;
- динаміка – конкурентоспроможність підприємства змінюється в часі і відображає власне здатність адаптуватися до змін на ринку;
- залежність від галузі – рівень конкурентоспроможності значно варіюється в залежності від галузі та конкретної сфери діяльності підприємства;
- взаємозв'язок з клієнтами – конкурентоспроможність пов'язана із

задоволенням потреб та очікувань клієнтів;

- системний підхід – досягнення конкурентоспроможності є можливим за умови застосування інтегрованого підходу до управління всіма аспектами діяльності підприємства.

Цей перелік не є вичерпний, кожна із виокремлених характеристик та всі в своїй сукупності підкреслюють важливість ефективного управління та постійного аналізу конкурентоспроможності для успіху бізнесу.

Таким чином, конкурентоспроможність підприємства ми визначаємо як здатність підприємства своєчасно й ефективно коригувати параметри своєї діяльності відповідно до змін зовнішнього (екзогенного) середовища для підтримки існуючих конкурентних переваг і створення нових задля досягнення своїх стратегічних цілей. На нашу думку, дане поняття слід розглядати не тільки як результат діяльності, а й як системну категорію, що відображає процес діяльності підприємства з точки зору його стратегічних цілей.

Конкурентоспроможність підприємства можна визначити за різними напрямками аналізу. Розглянемо основні напрями визначення конкурентоспроможності:

1. Економічна конкурентоспроможність – оцінка ефективності суб'єкта підприємницької діяльності з точки зору витрат, прибутку та рентабельності в порівнянні в динаміці функціонування самого підприємства та/або з його конкурентами.

2. Технічна конкурентоспроможність – оцінка ефективності суб'єкта підприємницької діяльності проводиться на основі технологічних інновацій, які підприємство впроваджує для покращення якості продукції та виробничих процесів.

3. Якісна конкурентоспроможність – визначається на основі якості продукції або послуг, а також рівня задоволеності клієнтів.

4. Цінова конкурентоспроможність визначає наскільки ціни за товари чи послуги суб'єкта підприємницької діяльності є конкурентоспроможними.

5. Маркетингова конкурентоспроможність – оцінка ефективності стратегій

з маркетингу, а також здатності підприємства залучати та утримувати клієнтів.

6. Інноваційна конкурентоспроможність – оцінюється здатність підприємства до постійної інновації та впровадження нових ідей та рішень.

7. Глобальна конкурентоспроможність – оцінюється можливість підприємства конкурувати на міжнародному рівні та ефективно функціонувати на глобальних ринках.

Крім того, підтримуємо думку ряду авторів [8], які зауважують, що поряд із основними напрямками конкурентоспроможності в умовах війни, широкого застосування мають набувати і такі новітні напрями забезпечення конкурентоспроможності підприємства, як: безпека ведення бізнесу, динамічна логістика, підтримання якості ІК (інтелектуального капіталу), соціальна відповідальність дій усіх стейкхолдерів даного процесу.

Відповідно до окреслених нами напрямів визначення конкурентоспроможності підприємства, можна виокремити об'єкти та суб'єктів управління конкурентоспроможністю (рис. 1.2)

Так, ключовими об'єктами управління конкурентоспроможністю підприємства є ефективне управління внутрішніми процесами підприємства, такими як виробництво, персонал, фінансова діяльність, інноваційна діяльність, маркетингова діяльність, організаційно-управлінська структура, техніко-технологічна забезпеченість.

Коротко зупинімося на характеристиці кожного з вищеназваних об'єктів управління конкурентоспроможністю підприємства.

Організація виробничої діяльності для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності вимагає комплексного підходу та уваги до різних аспектів бізнесу.

Виробнича діяльність аграрного підприємства, як об'єкта управління конкурентоспроможністю, може бути визначена як комплексні процеси та дії, спрямовані на досягнення конкурентної переваги на аграрному ринку (виробництво сільськогосподарської продукції, управління ресурсами, технологічний процес, якість продукції і т.д.). Всі ці аспекти об'єднуються в

комплексний процес управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства, спрямований на досягнення успіху та збереження конкурентної переваги на ринку.

Рисунок 1.2 – Об'єкти управління конкурентоспроможності суб'єкта аграрного підприємництва

Джерело: побудовано автором з використанням [11-13]

Фінансова діяльність сільськогосподарського підприємства, як об'єкта управління його конкурентоспроможністю, включає в себе усі фінансові аспекти, пов'язані з господарською діяльністю цього підприємства, зокрема: фінансове планування, залучення фінансування, управління оборотним та основним капіталом, фінансову аналітику, ризик-менеджмент, оптимізацію податкових обов'язків, фінансовий звіт, інвестиції та розвиток тощо.

Трудові ресурси є ключовим фактором у досягненні конкурентної переваги аграрного підприємства, оскільки вони впливають на продуктивність, якість продукції, інновації та загальний успіх підприємства на ринку. Управління персоналом має спрямовуватися на розвиток і підтримку найціннішого активу підприємства – його працівників. Визначення персоналу як об'єкта управління конкурентоспроможністю включає в себе такі аспекти як: найм та рекрутинг, тренування та розвиток, мотивація та утримання, управління продуктивністю,

здоров'я та безпека праці, управління знаннями, управління конфліктами та комунікаціями.

Маркетингова діяльність аграрного підприємства є важливою частиною управління конкурентоспроможністю, оскільки вона допомагає забезпечити взаємодію з ринком та споживачами, а також позиціонувати продукцію підприємства так, щоб вона відповідала потребам та очікуванням клієнтів, і конкурувала з іншими гравцями на ринку. Як об'єкт управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства включає: дослідження ринку, стратегію маркетингу, продуктову політику, цінову політику, продажі та збут, просування та рекламу, моніторинг та аналітику.

Організаційно-управлінська структура аграрного підприємства визначає, як внутрішні підрозділи та структурні одиниці взаємодіють між собою та спрямовують свої зусилля на досягнення загальних цілей.

Організаційно-управлінська структура повинна бути гнучкою та спрямованою на забезпечення конкурентоспроможності аграрного підприємства. Вона впливає на рівень координації, комунікації, прийняття рішень та здатність реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Інновації охоплюють широкий спектр дій та процесів, спрямованих на впровадження нових ідей, технологій та методів виробництва, які можуть покращити продуктивність, якість продукції та ефективність управління. Тому інноваційну діяльність аграрного підприємства також визначаємо як об'єкт управління його конкурентоспроможністю.

Суб'єктами управління конкурентною здатністю підприємства виступає група осіб, які беруть участь у розробці, прийнятті та в реалізації управлінських рішень щодо забезпечення конкурентної спроможності підприємства.

Основними суб'єктами управління конкурентоспроможністю підприємства є:

1. Вище керівництво підприємства, яке формує загальну стратегію та напрямки розвитку, а також надає ресурси для реалізації цих стратегій.
2. Внутрішні структурні одиниці (відділи, підрозділи, служби), які діють як

окремі суб'єкти управління та відповідають за конкретні аспекти конкурентоспроможності (виробництво, маркетинг, фінанси).

3. Проектні групи, які створюються за необхідності вирішення конкретних завдань підвищення конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта.

Значна кількість досліджень сучасних вчених-теоретиків і практиків ведення бізнесу присвячена розробці системи управління конкурентоспроможністю підприємства, визначенню етапів її формування та реалізації, характеристиці основних складових елементів та визначенню особливостей впровадження суб'єктами підприємницької діяльності.

В узагальненому вигляді управління конкурентоспроможністю підприємства включає в себе кілька основних етапів:

I етап. Аналіз ситуації:

- оцінка екзогенного середовища: аналіз ринку, конкурентів, тенденцій галузі, законодавства і регулювання;
- аналіз ендогенного середовища: оцінка сильних і слабких сторін підприємства, а також аналіз можливостей і загроз.

II. Визначення стратегії:

- розробка стратегічних цілей і завдань для досягнення конкурентних переваг;
- вибір стратегічних напрямків розвитку, таких як диференціація, вартісна лідерність, фокусування і т. д.

III. Розробка імплементація стратегії:

- розробка конкретних дій і проектів для досягнення стратегічних цілей;
- впровадження змін в організаційній структурі, процесах і управлінських практиках.

IV Моніторинг та контроль:

- слідування за реалізацією стратегії та вимірювання її результатів;
- корекція стратегії в разі необхідності, щоб адаптуватися до змін у середовищі.

V. Оцінка і підвищення конкурентоспроможності:

- оцінка впливу прийнятих рішень на конкурентоспроможність підприємства;
- постійна робота над підвищенням конкурентоспроможності на основі отриманих даних та досвіду.

Важливим під час визначення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках є алгоритм оцінювання рівня конкурентоспроможності продукції, що складається із системи розрахунків економічних, технічних і нормативних параметрів (рис. 1.3).

З метою визначення конкурентоспроможності підприємства використовують алгоритм оцінки її рівня, що включає проведення розрахунків за трьома групами ключових параметрів: економічних; технічних та нормативних

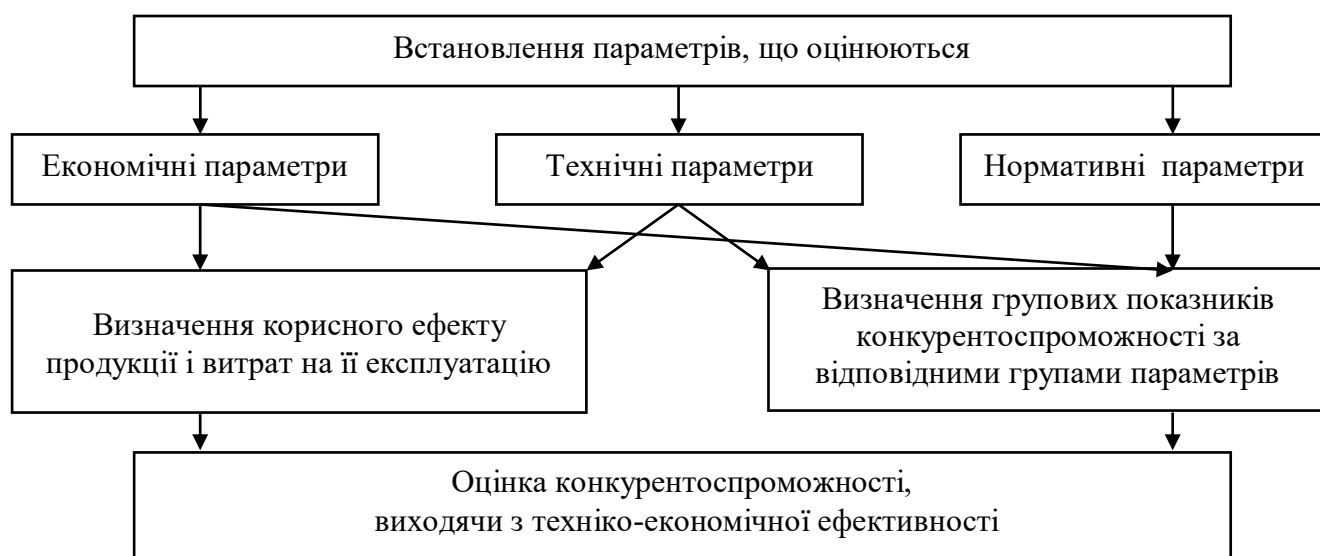

Рисунок 1.3 – Алгоритм оцінювання рівня конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства

Джерело: побудовано автором з використанням [26]

Узагальнюючи різні погляди вітчизняних і зарубіжних учених на методи оцінки, моніторингу та планування конкурентоспроможності аграрних підприємств, можна зазначити, що існують розбіжності з приводу переліку, групування та інтеграції показників конкурентоспроможності

підприємства та методики їх визначення[5].

Методи оцінювання рівня конкурентоспроможності аграрного підприємства включають в себе аналіз фінансових показників, порівняння з конкурентами, оцінку ефективності виробництва, аналіз споживчого попиту та ринкових тенденцій, а також врахування факторів внутрішнього середовища підприємства, таких як організаційна ефективність та технологічний рівень. Такі методи допомагають визначити, наскільки підприємство є конкурентоспроможним і які можливості для покращення його позицій на ринку.

Беручи до уваги дослідження з даної теми вітчизняних та закордонних науковців, нами визначені основні методичні підходи оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємства, окреслені основні переваги (+) та недоліки (-) їх застосування в практичній діяльності господарюючих суб'єктів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності підприємства

Метод	Переваги	Недоліки
1	2	3
Методи, засновані на аналізі порівняльних переваг	простота у здійсненні розрахунків; найбільш поширений і перевірений метод дослідження	статичний характер одержуваних оцінок не дає змоги правильно оцінити конкурентну позицію компанії і практично не відображає взаємодії виробників із ринком
Методи, засновані на теорії рівноваги підприємства і галузі	якісна оцінка на рівні галузі в кожній країні	більшість із них об'єктивно відображають тільки зовнішні умови роботи і не характеризують адаптаційний потенціал
Методи, засновані на теорії якості товару	велика увага до потреб споживачів та аналізу якості продукції, робіт, послуг	не враховують ефективність виробничої та збутової діяльності підприємства; характеризує один вид продукції; конкурентоспроможність підприємства зводиться до конкурентоспроможності товару
Методи, засновані на основі теорії ефективної конкуренції	поглиблений аналіз внутрішньої ситуації, можливість порівняння із середньогалузевими показниками	складність узагальнення результатів аналізу (інтегральний показник) і висока обчислювальна складність не дають змоги оцінити динаміку чинників, що визначають конкурентоспроможність.
Матричні методи	можливість вивчення розвитку конкуренції з точки зору її динаміки.	кількість характеристик, що використані для оцінки конкурентоспроможності, обмежена.
Інтегральні методи	можна надати чітку оцінку конкурентній позиції виробника	неможливість «деталізації», широка номенклатура продукції

Продовження таблиці 1.1

1	2	3
Методи, засновані на теорії мультиплікатору	можливість проведення одночасної оцінки різноманітних показників компанії	громіздкий метод, результати об'єктивні, але лише в короткостроковому періоді
Методи, засновані на визначенні стратегічного потенціалу	оцінка окремих складових потенціалу підприємства	складність інформаційного забезпечення розрахунків, трудомісткість алгоритмів, оцінка тільки внутрішніх факторів без дослідження впливу зовнішніх чинників
Методи, засновані на порівнянні з еталоном	наочність і повнота в порівнянні	до числа досліджуваних факторів не входять показники, що характеризують силу і спрямованість впливів зовнішнього середовища.

Джерело: побудовано автором з використанням [8; 15; 18; 21]

Виправдано відмітити, що методи оцінки конкурентоспроможності підприємства зазвичай взаємопов'язані і повинні застосовуватися в сукупності для отримання більш об'єктивної та комплексної оцінки.

Комбінування різних методів дозволяє отримати глибокий і різнобічний погляд на конкурентоспроможність підприємства, збільшує достовірність результатів, а відтак сприятиме розробці більш ефективних стратегій для її підвищення.

Після оцінювання рівня конкурентоспроможності аграрного підприємства, зазвичай розробляється стратегія для його підвищення. Ця стратегія може включати в себе ряд заходів і дій, спрямованих на поліпшення показників конкурентоспроможності підприємства, такі як:

- 1) вдосконалення виробничих процесів та технологій для зменшення витрат і підвищення продуктивності;
- 2) розробка імплементація маркетингових стратегій, які дозволять розширити ринкову частку та залучити нових клієнтів;
- 3) розробка і впровадження стратегій для покращення якості продукції та послуг;
- 4) оптимізація ланцюга постачання та логістики для зменшення витрат та забезпечення ефективності;
- 5) інвестиції у розвиток та модернізацію обладнання, інфраструктури та людських ресурсів;

- 6) вдосконалення управління та організаційної структури підприємства;
- 7) аналіз та адаптація до змін на ринку та в галузі.

Іноземні практики, зокрема, міжнародний оглядач глобального бізнесу, торговельної політики та економічних тенденцій Дж. Манзелла, виокремлюють 5 основних стратегій забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності, а саме: зосередження на ключових компетенціях, залучення й утримання необхідних кадрів, максимальна орієнтація на споживача, зниження витрат і вихід за межі внутрішнього ринку за рахунок експорту та інвестицій [36].

Загалом підприємства можуть використовувати такі практико-орієнтовані стратегії підвищення конкурентоспроможності: знати все про споживача, завжди підвищувати цінність продукту, інвестувати в інновації та технології, навчати команду, підтримувати відкриті комунікації, уточнювати обов'язки та віддавати перевагу стратегічним партнерствам [40].

Для забезпечення того, щоб обрана стратегія ефективно реалізувалася та відповідала змінам на ринку та в галузі важливим є постійний моніторинг і контроль. Цей процес включає в себе:

- встановлення ключових показників продуктивності та результативності, які відображають реалізацію стратегії (в залежності від галузі діяльності підприємства це можуть бути в першу чергу – фінансові показники, ринкові показники, показники якості тощо);
- періодичний аналіз цих показників для визначення відхилень від стратегічних цілей (щоденно, щотижня, щомісяця або в інтервалах, встановлених самим підприємством);
- виявлення причин відхилень і прийняття корекційних заходів для виправлення ситуації та досягнення стратегічних цілей;
- забезпечення внутрішнього спілкування та звітності між різними рівнями управління та відділами підприємства для забезпечення спільної роботи над реалізацією стратегії;
- постійна оцінка зовнішнього середовища та ринкових тенденцій для

адаптації стратегії до змін.

Заключним етапом управління конкурентоспроможністю підприємства, але не меншим за важливістю, є V-й етап – оцінка і підвищення конкурентоспроможності, оскільки постійна робота над підвищенням конкурентоспроможності на основі отриманих даних та досвіду є ключовою складовою успішного управління підприємством.

Цей етап передбачає постійний аналіз результатів, виявлення слабких сторін і можливостей, а також внесення відповідних змін та коригувань.

Проведення оцінки конкурентоспроможності дозволяє визнати явні і приховані резерви її підвищення. Для аграрного суб'єкта підприємницької діяльності такими резервами можуть бути: вдосконалення виробничих процесів – аналіз діючих технологій та виробничих процесів для зменшення витрат, підвищення продуктивності та покращення якості продукції; розробка та впровадження ефективних маркетингових стратегій, зокрема, розширення асортименту продукції, підвищення обсягів збуту та покращення споживчої лояльності; диверсифікація – розгляд можливостей для розширення діяльності на нові сегменти ринку або розробки нових продуктів; впровадження нових технологій та інноваційних рішень, а також проведення досліджень та розробок для покращення продукції; інвестиції у навчання та розвиток персоналу для забезпечення високої ефективності та професіоналізму; розгляд можливостей для співпраці з іншими підприємствами, дослідницькими установами, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами.

Це лише загальний огляд резервів підвищення конкурентоспроможності, і кожне аграрне підприємство повинно визначити свої пріоритети та стратегії на основі результатів оцінки конкурентоспроможності та специфіки своєї діяльності.

Процес постійного вдосконалення та адаптації на основі отриманих даних і набутого досвіду дозволяє підприємству пристосовуватися до змін в бізнес-середовищі, удосконалювати процеси та стратегії, тим самим забезпечуючи свою конкурентоспроможність на ринку.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СВК «АФ «ПЕРШЕ ТРАВНЯ»

2.1 Загальна організаційно-економічна характеристика СВК «АФ «Перше травня»

Сільськогосподарський виробничий кооператив «Агрофірма «Перше травня» (далі СВК «АФ «Перше травня») є стабільно діючим суб'єктом аграрного виробництва з великою славною історією.

СВК «АФ «Перше травня» є правонаступником колективного сільськогосподарського підприємства «Перше травня», засновниками якого стали всі працівники підприємства – орендодавці, корінні жителі с. Великі Вільми, яке стало адміністративним центром СВК.

Територіально кооператив має вигідне розташування: поблизу м. Суми (12 км), – центру постачання сировини і матеріалів і збуту продукції. Через село і землі підприємства проходить дорога державного значення Суми-Київ. Просторово село Великі Вільми відноситься до Садівської територіальної громади, яка налічує 10320 осіб, що є вигідним фактом для активізації збуту продукції переробки сільськогосподарської сировини на власних потужностях, на чому відчасти спеціалізується вже декілька десятиліть.

За діючою організаційно-правовою формою господарювання дане підприємство зареєстровано з 30.03. 2000 року. До 2015 року (з 1983 року) керівником аграрного підприємства був Степаненко А.М., а з 2015 року Корольов В.В.

СВК «АФ «Перше травня» має чітко побудовану систему менеджменту, яка проявляється через реалізацію функційних обов'язків управлінських ланок. Організаційна структура управління СВК «АФ «Перше травня» представлена на рисунку 2.1.

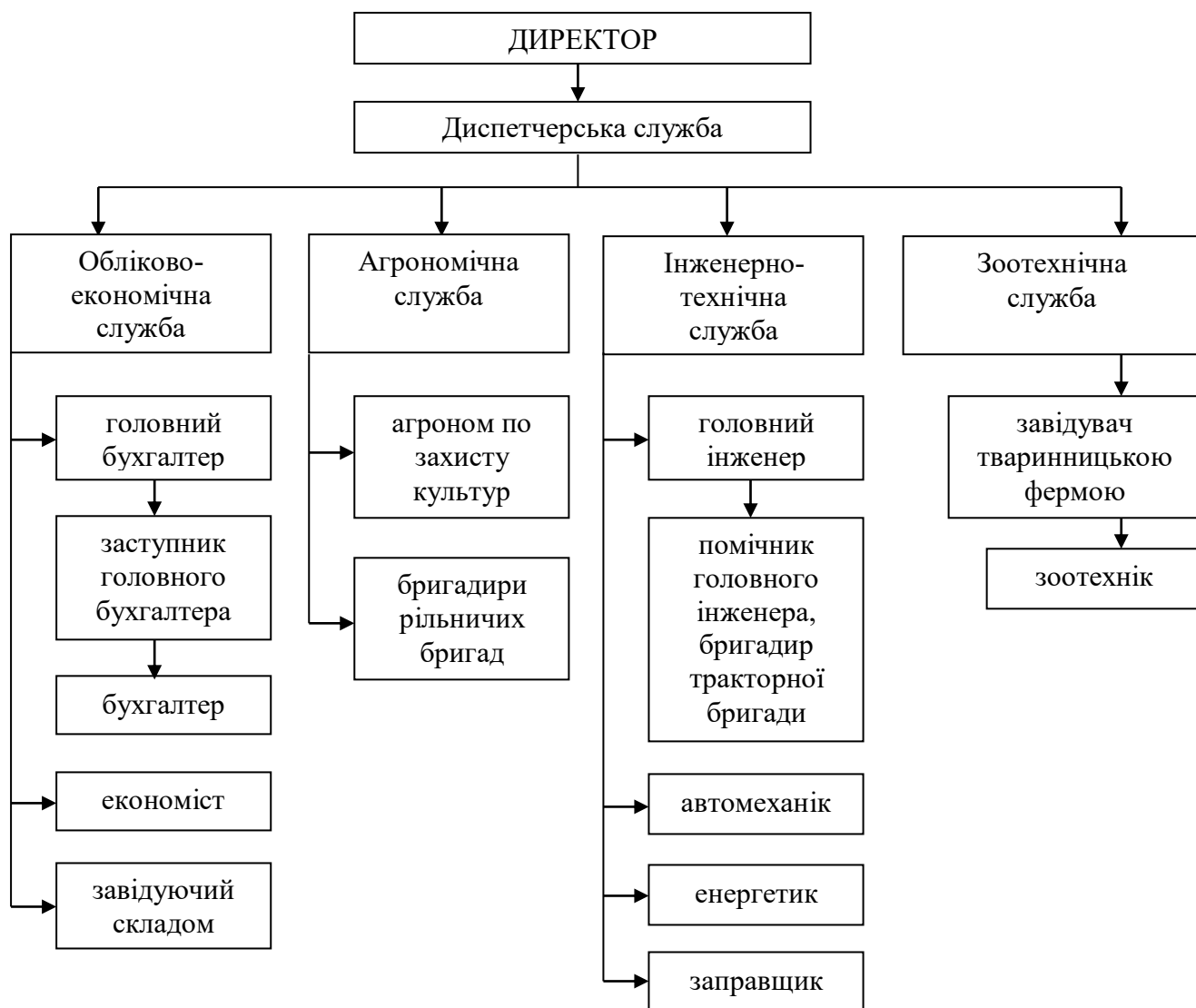

Рисунок 2.1 – Організаційна структура управління СВК «АФ «Перше травня»

Джерело: побудовано автором відповідно до штатного розпису підприємства

Підприємство має самостійний баланс, печатку і штамп зі своїм найменуванням, поточними рахунками в установах банку, кооперативне виробництво – має власний товарний знак. СВК «АФ «Перше травня» здійснює дозволені законодавством України і задекларовані в статуті різні споріднені за галузевою ознакою види економічної діяльності відповідно КВЕДу.

Сьогодні, відповідно до присвоєного коду ЄДРПОУ, основним видом діяльності кооперативу є 01.11. «Вирощування зернових культур, бобових культур і насіння олійних культур» та інші (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Перелік основних видів діяльності СВК «АФ «Перше травня»

Шифр по КВЕД	Напрями виду діяльності
01.41	Розведення великої рогатої худоби молочних порід
01.42	Розведення іншої великої рогатої худоби
01.42	Розведення коней та інших тварин цієї родини
01.46	Розведення свиней
01.61	Допоміжна діяльність в рослинництві
10.11	Виробництва м'яса
10.41	Виробництво олії та тваринних жирів
10.51	Переробка молока, виробництво масла і сиру
10.61	Виробництво продуктів борошно-круп'яної промисловості
10.71	Виробництво хліба і хлібобулочних виробів
10.91	Виробництво готових кормів для тварин
46.21	Оптова торгівля зерном, насінням і кормами для тварин
46.23	Оптова торгівля живими тваринами
47.81	Роздрібна торгівля з лотків на ринках харчової продукції
47.89	Роздрібна торгівля іншими товарами
56.29	Постачання інших готових страв

Джерело: побудовано автором відповідно до статуту СВК «АФ «Перше травня»

Концентрація ринків збуту товарної продукції, наявність відповідного матеріального забезпечення та вплив біологічних і природних факторів обумовлюють виробничий напрям і спеціалізацію аграрного підприємства.

Спеціалізація, як переважаюче виробництво окремих видів продукції, і особлива форма розподілу праці проявляється через попит на продукцію окремої товарної галузі, визначається за структурою товарної продукції.

Таблиця 2.2 – Обсяг і структура товарної продукції СВК «АФ «Перше травня»

Вид продукції	2020 р.		2021 р.		2022 р.		В середньому за три роки	
	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Продукція рослинництва - всього	21267,4	50,9	27033,9	51,4	18661,0	49,7	22320,8	50,7
Пшениця	6707,6	16,0	11894,0	22,6	5742,1	15,3	8114,6	18,4
Горох	1373,3	3,3	900,1	1,7	1035,5	2,8	1103,0	2,5
Кукурудза на зерно	4306,3	10,3	3310,4	6,3	4775,1	12,7	4130,6	9,4
Ячмінь	1549,1	3,7	2939,7	5,6	1710,2	4,5	2066,3	4,7
Соняшник	6974,9	16,7	7989,7	15,2	5398,1	14,4	6787,6	15,4

Продовження таблиці 2.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Просо	356,2	0,9	-	-	-	-	118,7	0,3
Продукція тваринництва - всього	20544,2	49,1	25527,1	48,6	18923,0	50,3	21664,8	49,3
Вирощування (в живій масі)								
- ВРХ	4419,2	10,6	7331,1	13,9	4026,6	10,7	5259,0	12,0
- Свині	2595,7	6,2	1873,8	3,6	2659,4	7,0	2376,3	5,4
- Коні	78,6	0,2	-	-	24,8	0,1	34,4	0,1
- Молоко	13450,7	32,1	16322,2	31,1	12212,2	32,5	13995,0	31,8
Продукція сільського господарства - всього	41811,6	100,0	52561,0	100,0	37584,0	100,0	43985,5	100,0
Інша продукція і послуги - всього	5636,4	х	5740,0	х	6868,0	х	6081,5	х
Разом по підприємству	47468,0	х	58301,0	х	44452,0	х	50073,7	х

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 21-заг. Звіт про реалізацію продукції сільського господарства та форми № 1-підприємництво (річна) Структурне обстеження підприємства

Динаміка обсягу і структури товарної продукції сільськогосподарського виробництва показали, що в 2022 році сума чистого доходу по підприємству в цілому зменшилась як в порівнянні з 2021 роком, так і з базовим періодом.

В структурі товарної продукції сільськогосподарського виробництва питома вага продукції рослинництва рівняється питомій вазі продукції тваринництва ($\pm$ в середньому $\pm 1,4$ п.п.). Серед продукції рослинництва переважаюча роль відводиться пшениці і насінню соняшника, в середньому за три роки питома вага яких складає 18,4 та 19,4 %%. Серед продукції тваринництва підприємство отримує найвищу суму виручки від реалізації молока.

Підприємство по питомій вазі в виручці провідних галузей не підпадає під визначення вузькоспеціалізованого підприємства.

Це явище нині є притаманним для аграрних підприємств. Щоб визначити рівень розвитку всіх галузей товарного виробництва необхідно визначити коефіцієнт зосередження товарного виробництва (K_3) за формулою:

$$K_3 = \frac{100}{\sum_{n=1}^n Пв_i (2N_i - 1)}, \text{ де} \quad (2.1)$$

$Пв_i$ – питома вага і-тої галузі в структурі товарної продукції, %

N_i – порядковий номер i -тої галузі в ранжируваному ряду, побудованому за спадаючою ознакою.

В СВК «АФ «Перше травня» коефіцієнт зосередження товарного виробництва дорівнює:

$$K_3 = \frac{100}{31,8 \times 1 + 18,4 \times (2 \times 2 - 1) + 15,4 \times 5 + 12,0 \times 7 + 9,4 \times 9 + 5,4 \times 11 + 4,7 \times 13 + 2,5 \times 15 + 0,3 \times 17 + 0,1 \times 19} = \frac{100}{497,6} = 0,201$$

Виходячи з проведених розрахунків можна зробити висновок, що підприємство зі слабким рівнем спеціалізації, або, навіть, є багатогалузевим.

Однак, домінуючою є галузь молочного скотарства, а наступними за розвитком – зернова і олійна галузь.

При достатньому рівні ефективності виробництва збільшувати рівень концентрації може бути недоцільним, оскільки можливий ризик втрати фінансової стабільності. В такому випадку необхідне всебічне дослідження кон'юнктури товарного ринку на продукцію галузей спеціалізації.

Ефективність виробництва підприємства аграрної сфери залежить не лише від розвитку основної галузі, а і від розвитку інших товарних галузей, від цього залежить концентрація виробництва, яка має бути оптимальною.

Основними показниками концентрації конкретного підприємства є обсяги валового і товарного виробництва СВК «АФ «Перше травня» в структурі товарної продукції має значну частку доходу від реалізації не сільськогосподарської продукції, а продукції її переробки. В 2020 році – 11,9 %, а в 2022 році – 15,5 %. Крім того, не вся продукція набуває товарної форми, частина її споживається іншими галузями в процесі виробництва.

Для характеристики динаміки, складу і співвідношення всіх галузей підприємства незалежно від напряму використання її кінцевої продукції визначимо структуру валової продукції. Динаміка і структура валової продукції дає можливість визначити тенденції основного параметра виробничої програми – валового виробництва, і формуванні товарного фонду.

Таблиця 2.3 – Розрахунок валової продукції СВК «АФ «Перше травня»

Продукція	Обсяг виробництва, ц			Постійна ціна за 1 ц*	2020 р.	2021 р.	2022 р.
	2020 р.	2021 р.	2022 р.		Сума, тис. грн.	Сума, тис. грн.	Сума, тис. грн.
Пшениця озима	23975,3	20394,7	22717,4	102,75	2463,5	2095,6	2334,2
Пшениця яра	5066,8	3442,1	5570,4	102,75	520,6	353,7	572,4
Кукурудза	18316,5	18820,4	22536,8	107,27	1964,8	2018,9	2413,0
Ячмінь ярий	8554,5	5909,0	5001,0	95,40	816,1	563,7	477,1
Горох	3950,7	2007,3	2940,8	106,23	419,7	213,2	312,4
Просо	804,7	-	-	88,41	71,1	-	-
Соняшник	6520,5	6198,0	5629,3	284,21	1853,2	1761,5	1599,9
Кукурудза кормова	105274,0	119834,0	97440,0	9,37	986,4	1122,8	913,0
Багаторічні трави:							
- на сіно	4060,8	3091,3	3327,0	11,52	46,8	35,6	38,3
- на зелений корм	45486,0	38079,6	25405,0	4,82	219,2	183,5	122,5
Інші кормові	5320,0	3960,0	1575,0	7,78	41,4	30,8	12,3
Однорічні трави:							
- на сіно	-	-	-	11,52	-	197,3	-
- на насіння	-	118,0	156,7	222,54	-	26,3	34,9
- на зелений корм	-	-	21561,0	4,82	-	-	103,9
Солома	9429,0	9550,6	6845,0	8,17	77,0	78,0	55,9
Озима оранка, га	501,0	456,0	330,0	1017,47	509,8	464,0	335,8
Виробництво ярих, га	1066,0	1200	1459	502,46	535,6	603,0	733,1
Разом по рослинництву	х	х	х	х	10833,4	10122,7	10058,7
Питома вага, %	х	х	х	х	59,5	57,0	59,8
Продукція вирощування ВРХ	1303,2	1498,4	1220,3	1164,16	1517,1	1744,4	1420,6
свиней	517,8	432,1	533,8	1273,46	659,4	550,3	679,8
Молоко	20747	21493	18711,0	248,66	5158,9	5344,4	4652,7
Інша продукція (коні)	45,0	12,0	14,0	605,55	27,2	7,3	8,5
Разом по тваринництву	х	х	х	х	7362,6	7646,4	6761,6
Питома вага, %	х	х	х	х	40,5	43,0	40,2
Разом по підприємству	х	х	х	х	18196,0	17769,1	16820,3

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 29-с.-г.
Звіт про площі та валові збори сільськогосподарських культур, плодів, ягід і винограду

Обсяг виробництва валової продукції за період дослідження має тенденцію до зменшення. В 2022 році валове виробництво на 1375,7 тис. грн. менше в порівнянні з 2020 роком, або на 8,2 %, і відповідно на 948,8 тис. грн. і 5,6 % в порівнянні з попереднім періодом.

В структурі валового виробництва зростає питома вага товарного зерновиробництва, а в вартісному вираженні стабільними залишаються обсяги виробництва пшениці.

В динаміці практично за всіма товарними галузями зменшується виробництво. Крім того, значне місце в структурі валового виробництва займають галузі, які не відіграють товарної ролі, а продукція яких використовується для внутрішнього споживання товарними галузями.

В галузі кормовиробництва в СВК «АФ «Перше травня» виробництво валової продукції займає 2349,7 тис. грн., або 23,4 % від продукції галузі рослинництва. Продукція цих галузей витрачається на незавершене виробництво, не знаходить відображення в структурі товарної продукції. Крім того, в структурі товарної продукції СВК «АФ «Перше травня» відображаються значні суми виручки від реалізації продукції переробних галузей. Сума щорічної виручки переробних галузей складає в середньому 6281,5 тис. грн.

Саме задля збільшення валового внутрішнього доходу СВК «АФ «Перше травня» на своїх потужностях здійснює переробку сільськогосподарської продукції та її реалізацію на внутрішньому та зовнішньому ринках. Для цього активно працює цех з переробки молока на твердий сир потужністю 4 тони на добу. Сир кооперативу має свою товарну марку «Гауді першотравневий» (Україна).

Так, підприємство в складі основних виробничих ресурсів утримує хлібопекарський цех, потужності по переробці зернових і круп'яних культур в муку різних гатунків і крупи.

Земля, як фактор виробництва в сільськогосподарському підприємстві, виходячи з конкретних умов господарювання, дає основний, базовий економічний ефект. Реалізація потенційних можливостей рівня ефективності використання

земельних ресурсів залежить від рівня їх інтенсивності використання, таких як – ступеня господарського використання, ступеня розораності, питомої ваги інтенсивних культур у загальній посівній площі тощо.

Таблиця 2.4 – Склад, структура земельних угідь та динаміка рівня їх інтенсивності використання

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р, ±
Загальна земельна площа, га	2327	2327	2327	-
Всього сільськогосподарських угідь, га, в т.ч.:	1992	1992	1988	-4
рілля	1663	1655	1988	+325
сіножаті	329	337	-	+329
Рівень господарського використання, %	85,6	85,6	85,4	+0,2
Рівень розораності, %	83,5	83,1	100,0	+16,9
Питома вага інтенсивності культур в посівній площі, %	20,4	23,8	20,4	-

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 4-сг Звіт про посівні площі сільськогосподарських культур

Аналіз структури і динаміки земельного фонду СВК «АФ «Перше травня», дає можливість зробити висновок, що кооператив є стабільно складеною в технологічному і соціальному плані аграрною виробничою структурою, орендодавцями землі для господарського використання є жителі села В. Вільми, тому загальна територія землекористування є сталою. Площа сільськогосподарських угідь в 2022 році зменшилась на 1 земельний пай, 4 га. До 2022 року в складі сільськогосподарських угідь були сіножаті, які в 2022 році розорені і трансформувались в рілля, що обумовило збільшення рівня розорюваності на 16,9 п.п., і досягнення посівів в 2022 році 100 % межі. Питома вага інтенсивних (високозатратних) культур впродовж періоду дослідження була незмінною – 20,4 %.

Забезпеченість підприємства виробничими ресурсами є основною передумовою аграрного бізнесу і ефективності підприємницької діяльності.

Важливими складовими виробничого потенціалу і провідними елементами продуктивних сил в натурально-речовій формі є засоби і предмети праці, включаючи продуктивну худобу, в частині основного і оборотного капіталу.

Таблиця 2.5 – Динаміка і структура поголів'я підприємства

Вид тварин	Середньорічне поголів'я, гол.			Коефіцієнт переведення фізичного поголів'я в умовні голови ВРХ	Умовне поголів'я					
	2020 р.	2021 р.	2022 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.	
					гол.	питома вага, %	гол.	питома вага, %	гол.	питома вага, %
Велика рогата худоба:	1236	1151	1138	х	2135	95,1	1974,0	95,7	1986	94,1
Основне стадо	350	350	350	1,0	1236	55,1	1151	55,8	1138	53,9
Молодняк до 6 місяців	270	250	260	1,9	513	22,8	475	23,0	494	23,4
Нетелі	106	113	244	0,75	80	3,6	85	4,2	183	8,7
Інше поголів'я ВРХ	510	438	284	0,6	306	13,6	263	12,7	171	8,1
Свині	452	485	600	х	95,4	4,3	70,2	3,4	110,0	5,3
Свиноматки і кнурі основного стада	55	47	47	0,28	15,4	0,8	13,2	0,6	13,2	0,6
Свиноматки підсисні, ремонтні	19	10	22	3,11	59,0	2,6	31,1	1,6	68,4	32,4
Відлучені поросята	104	97	91	0,07	7,3	0,3	6,8	0,3	6,4	0,3
Відгодівля	274	381	440	0,05	13,7	0,6	19,1	0,9	22,0	1,0
Коні	17	24	17	0,8	13,6	0,6	19,2	0,9	13,6	0,6
Разом	х	х	х	х	2244	100,0	2063,4	100,0	2109,6	100,0

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 24 Звіт про виробництво продукції тваринництва, кількість сільськогосподарських тварин і забезпеченість їх кормами

За даними таблиці 2.5 видно, що, незважаючи на загальнодержавні тенденції зменшення поголів'я тварин в сільськогосподарських підприємствах, СВК «АФ «Перше травня» утримує молочне стадо корів в незмінній за період дослідження чисельності – 350 голів, і супровідного поголів'я ВРХ. Агрофірма за останні три роки збільшила поголів'я свиней.

Кількість умовного поголів'я коливається з року в рік, але чітких тенденцій до зменшення не спостерігається. До речі, слід зазначити, що галузь тваринництва для СВК «АФ «Перше травня» є однією з головних галузей виробництва, як історичний факт. В 2002 році СВК «АФ «Перше травня» наказом Мінаргопрому присвоєно статус племінного заводу з розведення ВРХ української чорно-рябої та свиней миргородської порід.

Матеріально-технічна база, її структура, потужність, оптимальність галузевої пропорційності є основними факторами формування конкурентоспроможного аграрного підприємства.

За алгоритмом формування прибутку підприємства можна наочно визначити, який з видів діяльності є «вузьким місцем» загальногосподарського механізму.

З таблиці 2.6 видно, що в 2022 році СВК «АФ «Перше травня» має від'ємний фінансовий результат за підсумками операційної діяльності, на відміну від попередніх років.

В 2022 році в порівнянні з 2020 роком відбулося зменшення виручки від реалізації сільськогосподарської продукції на 5,7 % та збільшення собівартості реалізованої продукції на 19,5 %, в результаті чого сума валового прибутку зменшилась на 9299 тис. грн., або 70,3 %, збільшення в абсолютному значенні і в відносному порівнянні адміністративних витрат, а також перевищення витрат над доходами від іншої операційної діяльності в сукупності спричинили збитковість операційної діяльності.

Сума збитку від операційної діяльності склала 1126 тис. грн., тоді як в 2020 і 2021 році був прибуток відповідно в 444 і 10009 тис. грн.

Таблиця 2.6 – Динаміка і порядок формування чистого прибутку СВК «АФ «Перше травня» (тис. грн.)

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р, ±	
				абс., тис. грн.	відн., %
Чистий дохід від реалізації продукції (робіт, послуг)	47131	58301	44452	-2679	-5,7
Собівартість реалізованої продукції	33905	40296	40525	+6620	+19,5
Валовий прибуток	13226	18005	3927	-9299	-70,3
Адміністративні витрати	3590	4759	3963	+373	+10,4
Витрати на збут	1356	1734	958	-398	-29,4
Інші операційні доходи	337	751	503	+166	+49,3
Інші операційні витрати	2173	2254	635	-1538	-70,8
Фінансовий результат від операційної діяльності: прибуток (+), збиток (-)	6444	10009	-1126	-7570	-117,5
Інші фінансові доходи	33	114	490	+457	в 13,8 р.
Інші доходи	107	109	25	+83	+77,8
Фінансові витрати	789	442	506	-283	-35,9
Інші витрати	607	430	301	-306	-50,4
Чистий прибуток (+), збиток (-)	+5188	+9360	-1418	-6606	-127,3

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)

З урахуванням того, що інші види діяльності (фінансова, інвестиційна) є стабільно неприбутковими, СВК «АФ «Перше травня» в цілому за результатами виробничо-господарської діяльності в 2022 році отримало збиток 1418 тис. грн., і з прибуткового стало збитковим аграрним підприємством.

2.2 Функціональна роль матеріально-речових і трудових елементів виробничих ресурсів та їх місце в формуванні конкурентоспроможності підприємства

Із самого визначення конкурентоспроможності випливає, що конкурентоспроможність з економічної точки зору, на нашу думку, включає в себе дві складові – базову і результативну. Для кожної з цих складових

притаманна своя система абсолютних величин і відносних показників віддачі і окупності.

Базова складова представлена елементами матеріально-речових і трудових ресурсів. Матеріально-речові ресурси СВК «АФ «Перше травня» в своєму складі представлені основними фондами, довгостроковими біологічними активами галузі тваринництва і оборотними фондами, включаючи незавершене виробництво і тварин на дорощуванні, вирощування і відгодівлі.

Ресурси на початок і кінець періоду в результаті їх мобільності відрізняються, тому всі показники ефективності розраховуються від середньорічних.

Таблиця 2.7 – Динаміка і структура ресурсного потенціалу СВК «АФ «Перше травня» і ефективності його використання

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р, ±	
				абс., одиниць	відн., %
Середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн.	45967	48458	49706	+3739	+8,1
Середньорічна вартість оборотних фондів, тис. грн.	34453	38617	41806	+7353	+21,3
Середньорічна вартість виробничих фондів, тис. грн.	80420	87075	91512	+11092	+13,8
Середньорічна вартість авансованого капіталу, тис. грн.	65534	73018	77997	+12463	+19,0
Середньорічна вартість власного капіталу, тис. грн.	35874	42742	72051	+36177	+100,8
Середньорічна вартість довгострокових біологічних активів, тис. грн.	10875	10818	11751	+876	+8,1
Середньооблікова чисельність персоналу, осіб	124	104	117	-7	-5,6
Середньорічна вартість: довгострокових біологічних активів, тис. грн.	10811	11751	10875	+876	+8,1
короткострокових біологічних активів, тис. грн.	15977	16323	15363	+960	+6,2

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан)

За даними таблиці видно, що всі складові ресурсного потенціалу за вартісною оцінкою мають тенденції до збільшення.

Зменшилась кількість умовного поголів'я тварин, тоді як їх вартісна оцінка збільшилась.

Конкурентоспроможність підприємства забезпечується витратною складовою в процесі операційної діяльності.

Динаміка операційних витрат і факторів їх формування представлені в наступній таблиці.

Таблиця 2.8 – Динаміка операційних витрат за елементами СВК «АФ «Перше травня» (тис. грн.)

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р, ±	
				абс., тис. грн.	відн., %
Загальна сума операційних витрат підприємства, в т.ч.:	63955	60691	78692	+14737	+23,0
матеріальних	36869	29143	44995	+8126	+22,0
амортизація	2976	3237	4726	+1750	+58,8
Кількість відпрацьованих годин працівниками, люд.-год.	275688	254563	218292	-57396	-20,8
Сума капітальних інвестицій у матеріальні активи, в т.ч.:	6637	8353	7697	+1060	+16,0
в галузь рослинництва	2056	2843	675	-1381	-67,2
в галузь тваринництва	4581	5269	7022	+2441	+53,3
Витрати паливно-мастильних матеріалів	3824	5423	8957	+5133	+134,2
Добрива, ядохімікати	5855	5476	10601	+4746	+81,1
Електроенергія	1932	2093	1908	-24	-1,2
Площа оброблена, га:					
мінеральними добривами	1992	1992	1867	-125	-6,7
органічними добривами	116	169	86	-30	-25,9
пестицидами	1604	1595	1592	-12	-0,7

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 1-підприємництво (річна) Структурне обстеження підприємства

За даними таблиці 2.8 видно, що загальна сума операційних витрат за досліджуваний період зросла на 23 %, на стільки ж зросла сума матеріальних витрат, сума амортизаційних відрахувань зросла майже в 2 рази.

Аналізуючи структуру капіталовкладень, можна зазначити, що стабільно вкладення в галузь тваринництва переважаючі, і зросли на 53,3 %, тоді як сума капітальних інвестицій в рослинництво зросла на 67,2 %.

Зросла вартість за період дослідження таких елементів матеріальних витрат як паливно-мастильні матеріали, витрати на добрива і отрутохімікати. Очевидно ціновий фактор має суттєвий вплив на величину витрат, оскільки площа, оброблена добривами має тенденцію до зниження.

Кожне аграрне підприємство може ефективно працювати за умови забезпеченості необхідною кількістю професійного і кваліфікаційного складу працівників, оптимальною, доцільною, галузевою кадровою складовою, спроможною створювати конкурентоспроможні умови розвитку.

Таблиця 2.9 – Динаміка чисельності працівників та ефективності використання робочої сили в СВК «АФ «Перше травня»

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р, ±	
				абс., одиниць	відн., %
Загальна чисельність працівників в еквіваленті повної зайнятості, чол.	140	139	117	-23	-16,4
Середньооблікова чисельність працівників зайнятих в сільськогосподарському виробництві, чол.	124	104	107	-17	-13,7
в т.ч. в рослинництві	47	41	39	-8	-17,0
в тваринництві	77	63	68	-9	-11,7
Вироблено валової продукції на одного середньорічного працівника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві:				-2,9	-2,0
в співставних цінах, тис. грн.	146,7	1709	143,8		
в індексних цінах, тис. грн.	468,1	637,3	611,2	+143,1	+30,6
Вироблено товарної продукції на одного середньорічного працівника в цінах реалізації, тис. грн.	382,8	560,9	379,9	-2,9	-0,7
Середньорічна заробітна плата одного працівника, тис. грн.	106,5	153,2	116,5	+10,0	+9,4
в місяць, грн.	8880	12770	9707	+827	+9,3

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності: форми № 1-ПВ Звіт з праці та розрахунків таблиці 2.2

Середньооблікова чисельність працівників в еквіваленті повної зайнятості зменшилась на 23 особи, або 16,4 % з 140 до 117 осіб. В галузях

сільськогосподарського виробництва зайнята переважна чисельність, близько десяти осіб працює в промисловому власному виробництві. Більше 60 % середньооблікової чисельності працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві обслуговують галузь тваринництва, темпи зменшення чисельності персоналу в цій галузі нижче від темпів спаду чисельності в галузі рослинництва.

Продуктивність праці як в розрахунку від валової, так і товарної продукції зменшується за досліджуваний період відповідно на 2,0 і 0,7 %%, тоді як середньорічна зарплата зросла майже на 10 %. Заробітна плата не є стимулюючим фактором підвищення продуктивності праці, хоча і є однією з суттєвих складових виробничої собівартості продукції і операційних витрат.

Основні фонди, як важливий складовий елемент продуктивних сил, функціонують в процесі аграрного виробництва в матеріальній формі, та відіграють провідну роль в формуванні конкурентних переваг конкретного господарюючого суб'єкта.

Основні фонди представлені матеріально-речовими елементами необоротних активів, які характеризуються певними техніко-економічними параметрами, які і визначають програмну потребу в цих ресурсах. Між рівнем фондозабезпеченості і кінцевими результатами діяльності в господарствах з високим рівнем організації виробництва існує пряма залежність.

Таблиця 2.10 – Динаміка вартості і складу матеріальних необоротних активів СВК «АФ «Перше травня»

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р, ±	
				абс., тис. грн.	відн., %
1	2	3	4	5	6
Первісна вартість основних фондів на початок року	45117	46816	50100	+4983	+11,0
Надійшло, тис. грн.	2056	3640	650	-1406	-68,4
Вибуло, тис. грн.	357	356	1438	+1081	+302,8
Залишок на кінець року, тис. грн.	46816	50100	49312	+2496	+5,3
Сума зносу, тис. грн.	31573	34496	37910	+6337	+20,1
Залишкова вартість, тис. грн.	15243	15604	11402	-3841	-25,2
Рівень зношеності, %	67,4	68,9	76,9	+9,5 п.п.	
Середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн.	45967	48458	49706	+3739	+8,1

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5	6
Вартість необоротних біологічних активів на початок року, тис. грн.	11548	10216	11419	-129	-1,1
Надійшло, тис. грн.	4581	5269	19977	+15396	+336,1
Вибуло, тис. грн.	5913	4066	19306	+13393	+226,5
Залишок на кінець року, тис. грн.	10216	11419	12090	+1874	+18,3
Середньорічна вартість довгострокових біологічних активів, тис. грн.	10875	10818	11755	+880	+8,1

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан), форми № 5 Примітки до річної фінансової звітності

З даних таблиці 2.10 видно, що первісна вартість основних фондів за досліджуваний період зросла на 5,3 %, а залишкова вартість на 25,2 %. Сума надходжень основних фондів за період дослідження перевищує суму вибуття, але динаміці вартість фондів, які надійшли має тенденцію до зниження. В результаті чого в 2022 році надійшло на 68,4 % основних фондів за вартістю придбання менше в порівнянні з 2020 роком. В 2022 році вибуло засобів праці в вартісному вираженні в 2 рази більше в порівнянні з 2020 і 2021 роками разом.

В результаті виявлених негативних, на нашу думку, тенденцій в відновленні основних засобів, рівень зношеності зріс за період дослідження на 9,5 п.п., і в середньому рівень зношеності склав в 2022 році 76,9 %. Це завищений показник для підприємства, яке прагне досягти конкурентних переваг в аграрному бізнесі.

До складу необоротних активів і одночасно економічних ресурсів досліджуваного підприємства входять довгострокові біологічні активи.

За даними таблиці видно, що СВК «АФ «Перше травня» розвитку галузі тваринництва надає великого значення. Основне стадо, що демонструють приведені дані, характеризується високими темпами відтворення. В 2022 році за даними показників надходження і вибуття відбулося по суті оновлення основного стада, заміна високопродуктивним поголів'ям.

Оборотні ресурси є невід'ємною складовою ресурсного потенціалу підприємства, активною частиною виробничих фондів. Від рівня забезпечення їх оборотності залежить результативність діяльності підприємства і його

конкурентоспроможність на аграрному товарному ринку.

Таблиця 2.11 – Динаміка ефективності використання оборотних фондів

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р, ±	
				абс., од.	відн., %
Чистий дохід від реалізації, тис. грн.	47468,0	58301,0	44452,0	-3016,0	-6,4
Середньорічна вартість оборотних фондів, тис. грн.	34453	38617	41806	+7353	+21,3
Середньорічні залишки дебіторської заборгованості, тис. грн.	2938	3043	2426	-512	-17,4
Середньорічна вартість оборотних активів, тис. грн.	38714	46721	52675	+13961	+36,1
Коефіцієнт оборотності: оборотних фондів	1,38	1,51	1,06	-0,31	-22,9
дебіторської заборгованості	16,16	19,16	18,32	+2,16	+13,4
оборотних активів	1,23	1,25	0,84	-0,39	-31,4
Коефіцієнт закріплення: оборотних фондів	0,72	0,66	0,94	+0,22	+30,6
дебіторської заборгованості	0,06	0,05	0,05	-0,01	+16,7
оборотних активів	0,81	0,80	1,19	+0,38	+47,0
Період обороту, днів: оборотних фондів	264,5	241,7	344,3	+79,8	+30,2
дебіторської заборгованості	22,6	19,1	19,9	-2,7	-11,8
оборотних активів	296,7	292,0	434,5	+137,8	+46,5

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан), форми № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)

Незамінна роль оборотного капіталу в процесі сільськогосподарського виробництва заключається в тому, що саме вони складають основу собівартості продукції, рушійним фактором генерування прибутку підприємства в результаті стимулювання швидкості оборотності.

Незважаючи на те, що середньорічна вартість оборотних фондів за досліджуваний період зросла на 21,3 % (як свідчать дані табл. 2.11) коефіцієнт оборотності оборотних фондів зменшився на 0,31 оборот. Сповільнилась на 31,4 % і оборотність оборотних активів. За досліджуваний період прискорилися темпи оборотності дебіторської заборгованості. Однією з причин сповільнення оборотності поряд зі збільшенням залишків окремих елементів оборотного

капіталу є зменшення чистої виручки від реалізації продукції.

Для прискорення оборотності необхідно нарощувати суми товарного обігу і розвивати ті напрями виробництва, які мають меншу середньозважену закріплюваність оборотних ресурсів в стадії виробництва і прискореності часу одержання заданих кінцевих результатів, та підвищення ефективності виробництва і конкурентоспроможності підприємства.

Таблиця 2.12 – Динаміка натуральних показників ефективності використання земельних ресурсів

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р, ±	
				абс., од.	відн., %
Отримано з 1 га посіві, ц:					
пшениці	55,7	40,6	44,5	-11,2	-20,1
кукурудзи на зерно	82,9	71,3	105,3	+22,4	+27,0
соняшнику	35,6	29,5	30,9	-4,7	-13,1
зернобобових	52,5	45,5	32,7	-19,8	-37,8
ячменю	46,5	33,4	33,3	-13,2	-28,4
Отримано в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь:					
пшениці	1462,9	1196,7	1420,0	-42,9	-2,9
кукурудзи на зерно	919,5	944,8	1131,4	+211,9	+23,0
соняшнику	327,3	311,1	282,6	-44,7	-13,7
молока	1041,5	1079,1	939,3	-102,2	-9,8
живої ваги ВРХ	65,4	75,2	61,3	-4,1	-6,3
Отримано на 100 га ріллі живої ваги свиней	31,1	26,1	26,9	-4,2	-13,4

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 29-с.-г. Звіт про площі та валові збори сільськогосподарських культур, плодів, ягід і винограду та форми № 24 Звіт про виробництво продукції тваринництва, кількість сільськогосподарських тварин і забезпеченість їх кормами

Земля є частиною ресурсного потенціалу підприємства, навіть за відсутності її грошової оцінки і відображення її вартості в балансі. Ступінь господарського використання земельних ресурсів визначається системою натуральних і вартісних показників.

Дані таблиці свідчать, що віддача від кожного гектара землі в натуральних вимірниках виходу продукції як рослинництва, так і тваринництва знизилася за досліджуваний період, крім земельних ділянок зайнятих під посівами кукурудзи на зерно.

Зменшився вихід продукції рослинництва: пшениці, соняшнику, гороху і ячменю в розрахунку на 1 га посівів відповідно в проміжку від 15 до 37 %%, отримано в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь менше на 102,2 ц молока, на 4,1 ц приросту живої маси великої рогатої худоби, а на 100 га ріллі припадає менше виробленого м'яса свиней в живій вазі.

Це говорить про те, що технологічна ефективність використання земельних ресурсів зменшилась в 2022 році в порівнянні з базовим періодом.

Матеріальні і нематеріальні ресурси за умови, якщо вони мають цінність, приносять корисність підприємству і контролювані ним являються активами.

Структура активів має бути оптимальною, а їх сумарна вартість – тенденцію до зростання – це ті умови, які при ефективному менеджменті приносять цільовий економічний ефект підприємству і забезпечують достатній рівень конкурентоспроможності.

Динаміку і структуру активів можна проаналізувати за даним балансу підприємства, як основного документу фінансової звітності (табл. 2.13).

Дані таблиці 2.13 узагальнюють інформацію про наявність, структуру і динаміку ресурсного потенціалу підприємства, вираженого в оборотних і необоротних активах.

Загальна структура активів за досліджуваний період змінилася на $\pm 13,4$ п.п. Зменшилась питома вага основних засобів і короткострокових біологічних активів відповідно на 7,8 та 2,2 п.п.

На 8,7 та 4,3 п.п. зросли відповідно залишки грошових коштів і їх еквівалентів та виробничих запасів.

Найвища абсолютна величина приросту відмічається по виробничим запасам + 6007 тис. грн., грошових коштів – 6982 тис. грн., а з необоротних активів – довгострокові біологічні – на 1881 тис. грн.

В абсолютному вираженні зменшилась вартість основних засобів – на 3481 тис. грн., дебіторської заборгованості – на 1117 тис. грн.

В структурі засобів підприємства 2/3 займають оборотні ресурси, а 1/3 – необоротні.

Таблиця 2.13 – Склад і структура засобів підприємства (на кінець року)

Види засобів (актив)	2020 р.		2021 р.		2022 р.		Відхилення, ±		
	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	тис. грн.	%	п.п.
I. Необоротні активи									
Нематеріальні активи	13	0,0	13	0,0	12	0,0	-1	-0,1	0,0
Незавершені капітальні вкладення	9	0,0	9	0,0	19	0,0	+10	+111,1	0,0
Основні засоби	15243	22,5	15604	19,9	11402	14,7	-3481	-25,2	-7,8
Довгострокові біологічні активи	10209	15,2	11412	14,6	12090	15,6	+1881	+18,4	+0,4
інші фінансові інвестиції	41	0,1	41	0,1	41	0,1	0,0	0,0	+0,0
Усього за розділом 1	25515	37,8	27079	34,6	23564	30,4	-1951	-7,6	-7,4
II. Оборотні активи									
Запаси :	21448	31,7	24522	31,4	26900	34,6	+5452	+24,5	+2,9
виробничі запаси	18225	26,9	20350	26,0	24232	31,2	+6007	+33,0	+4,3
незавершене виробництво	2825	4,2	3880	5,0	2504	3,2	-321	-11,4	-1,0
готова продукція	398	0,6	292	0,4	164	0,2	-234	-58,8	-0,4
Поточні біологічні активи	16635	24,5	15319	16,5	17327	22,3	+692	+4,2	-2,2
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги:	1422	2,1	2162	2,7	552	0,8	-870	-61,2	-1,3
Дебіторська заборгованість за розрахунками: з бюджетом	222	0,3	350	0,4	104	0,1	-118	-53,2	-0,2
Інша поточна дебіторська заборгованість	1018	1,5	912	1,2	771	1,0	-247	-24,3	-0,5
Грошові кошти та їх еквіваленти	1423	2,1	8009	10,2	8405	10,8	+6982	+490,7	+8,7
Усього за розділом 2	42168	62,2	51274	65,4	54076	69,6	+11908	+28,2	+7,4
III. Необоротні активи, утримані для продажу та групи вибуття	-	-	-	-	-	-	-	-	-
БАЛАНС	67683	100,0	78353	100,0	77640	100,0	+9957	+14,7	±13,4

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан)

Таким чином, активи, як ресурси підприємства, як результат минулих подій, так і базовий фактор формування майбутніх вигод в процесі господарської діяльності в формуванні достатнього рівня конкурентоспроможності підприємства відіграють ключову роль.

2.3 Аналіз фінансових критеріїв конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»

Майно підприємства в його матеріальних і нематеріальних формах формується за рахунок власних або залучених фінансових ресурсів, які ідентифікуються як інвестиційні ресурси в оборотні і необоротні активи, і оцінюються з погляду їх доцільності.

Крім того, майнові цінності, які здатні конвертуватися у грошову форму, реструктуризуватися в момент критичних економічних умов можуть розглядатися в свою чергу не як на суб'єкт, а потенційний об'єкт інвестування.

Таким чином, ефективна діяльність підприємства залежить за рахунок яких фінансових ресурсів формується і використовуються за цільовим призначенням засоби по господарству. Капітал, як базис любого бізнесу є фінансовим ресурсом замовників, який здатен змінюватися в залежності від боргових зобов'язань, які виникають в результаті економічно-соціальних відносин з державою, персоналом і іншими суб'єктами підприємницької діяльності та установами, а також накопичуватися в результаті ефективної діяльності підприємства та високої його конкурентної спроможності.

Динаміку, структуру та економічну характеристику елементів пасиву балансу, як сукупності джерел формування активів можна проаналізувати за даними таблиці 2.14

За результатами аналізу фінансового капіталу підприємства видно, що левова частка, а саме – 93 % в структурі належить власному капіталу, з яких 80 % це резервний капітал і нерозподілений прибуток.

Таблиця 2.14 – Склад та структура джерел творення засобів підприємства

Джерела утворення засобів (пасив)	2020 р.		2021 р.		2022 р.		Відхилення, ±		
	Сума, тис. грн.	Питома вага,%	Сума, тис. грн.	Питома вага,%	Сума, тис. грн.	Питома вага,%	абс., тис. грн.	відн., %	структ., п.п.
I. Власний капітал									
Зареєстрований (пайовий) капітал	7066	10,4	7066	9,0	7066	9,1	0,0	0,0	-1,3
Додатковий капітал	3073	4,5	3079	3,9	3079	4,0	+6	+0,2	-0,5
Резервний капітал	37135	54,9	53305	68,0	53305	68,7	+16170	+43,5	+13,8
Нерозподілений прибуток	16170	23,9	9360	12,0	7942	10,2	-8228	-50,9	-13,7
Усього за розділом I	63444	93,7	72810	92,9	71392	92,0	+7948	+12,5	-1,7
II. (3.) Довгострокові зобов'язання і забезпечення									
Довгострокові кредити банків	1382	2,1	461	0,6	-	-	-1382	x	-2,1
Усього за розділом II	1382	2,1	461	0,6	-	-	-1382	x	-2,1
III. (4.) Поточні зобов'язання									
Короткострокові кредити банків	1999	3,0	3206	4,1	3206	4,1	+1207	+60,4	+1,1
Поточна кредиторська заборгованість за: довгостроковими зобов'язаннями									
товари, роботи, послуги	439	0,6	1178	1,5	1687	2,2	+1248	+284,3	+1,6
розрахунками зі страхування	162	0,2	193	0,3	163	0,2	+1	0,0	0,0
розрахунками з оплати праці	245	0,4	493	0,6	507	0,6	+262	+106,9	+0,2
Інші поточні зобов'язання	12	0,0	12	0,0	685	0,9	+673	+8,9	+0,9
Усього за розділом (III)	2857	4,2	5082	6,5	6248	8,0	+3391	+118,7	+3,8
БАЛАНС	67683	100,0	78353	100,0	77640	100,0	+9957	+14,7	±17,6

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан)

Залучені фінансові ресурси займають незначну частку в структурі капіталу. В 2020 році СВК «АФ «Перше травня» для фінансування капітальних вкладень користувалось довгостроковим кредитом, який поступово з роками перейшов в поточні зобов'язання.

В 2022 році сума поточних зобов'язань зросла більше як в 2 рази, за рахунок збільшення кредиторської заборгованості за поточні кредити перед банком і неоплачені товари і послуги постачальникам.

Реструктуризація боргових зобов'язань тісно пов'язана з тенденціями трансформації активів підприємства.

Сама ж структура ресурсів господарюючого суб'єкта визначається результативністю і специфікою його діяльності і суттєво впливає на структуру фінансового капіталу, а саме склад і співвідношення власних та залучених ресурсів, довгострокових і короткострокових (поточних) фінансових зобов'язань підприємства.

Співвідношення між власним і запозиченим капіталом характеризує рівень фінансової стійкості підприємства.

Таблиця 2.15 – Показники фінансової стійкості підприємства

Показники	Нормативне значення	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р., ±
Коефіцієнт автономії	$\geq 0,5$ в динаміці збільшення	0,94	0,92	0,90	-0,02
Коефіцієнт фінансової залежності	> 1	14,9	13,1	11,4	-3,5
Співвідношення довгострокових зобов'язань і необоротних активів	≤ 1 в динаміці зменшення	0,05	0,02	0,0	-0,05
Коефіцієнт забезпечення власними ресурсами	≥ 1 в динаміці збільшення	1,1	1,2	1,1	0,0
Коефіцієнт концентрації позитивного капіталу	$\leq 0,5$ в динаміці зменшення	0,06	0,08	0,08	+0,02
Коефіцієнт фінансування	$\leq 0,5$ в динаміці зменшення	0,07	0,08	0,09	+0,02

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан)

З даних таблиці видно, що висока частка власного капіталу (як було

зазначено в попередніх дослідженнях) зумовила високі в порівнянні з нормативними показники фінансової стійкості. Коефіцієнт автономії близький до 1,0, хоча дещо зменшився, коефіцієнт забезпеченості власними ресурсами перевищує нормативне значення на 0,1-0,2 одиниці. Коефіцієнт фінансової стійкості за весь період дослідження понад 10 разів перевищує нормативно-допустимий рівень. Наднормативне значення показників і позитивні їх тенденції говорять за раціональність структури капіталу, яка забезпечує підприємству достатній рівень платоспроможності, можливість маневрування грошовими коштами і забезпечення ефективності функціонування підприємства.

Кошти, інвестовані в оборотні активи, визначають як оборотний капітал, а інвестовані в нормовані оборотні фонди – називають робочим капіталом, або власним оборотним капіталом. За величиною це оборотні активи, сформовані за рахунок власних коштів, а в абсолютному значенні розраховуються як різниця між власним капіталом, довгостроковими зобов'язаннями та необоротними активами підприємства.

Таблиця 2.16 – Розрахунок власних оборотних коштів підприємства

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р, ±	
				абс., од.	відн., %
Власний капітал (сума I р П балансу)	63444	72810	71392	+7948	+12,5
Довгострокові зобов'язання (сума II р П балансу)	1382	461	-	-1382	-
Поточні зобов'язання (сума III р П балансу)	2857	5082	6248	+3391	+118,7
Необоротні активи (сума I р А балансу)	25515	27079	23564	-1951	-7,6
Власні оборотні кошти	39311	46182	47828	+8517	+21,7
Оборотні активи, тис. грн.	42168	51274	54076	+11908	+28,2
Оборотні фонди, тис. грн.	37685	39549	44063	+6378	+16,9
Чистий оборотний капітал, тис. грн.	39311	46192	47828	+8517	+21,7
Рівень забезпеченості оборотних активів власними оборотними коштами, %	93,2	90,1	88,4	-4,8 п.п.	
Рівень забезпеченості оборотних фондів власними оборотними коштами, %	104,3	116,8	108,5	+1,2 п.п.	

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан)

Сума власних обігових коштів (робочого капіталу) як засвідчують дані таблиці зросла на 8517 тис. грн. в 2022 році в порівнянні з 2020 роком. Ця величина приросту середня між зміною вартості оборотних ресурсів і оборотних фондів, а тому і динаміка показників рівня забезпеченості активів робочим капіталом різна:

- рівень забезпеченості оборотних активів зменшився на 4,8 п.п.;
- рівень забезпеченості оборотних фондів збільшився на 1,2 п.п.

Крім того, важливою характеристикою стану оборотних ресурсів суб'єкта підприємницької діяльності є чистий оборотний капітал, що представляє собою абсолютному вираженні різницю між оборотними активами та поточними зобов'язаннями. Сума чистого оборотного капіталу зросла на 8517 тис. грн.

Активи підприємства, як частина платіжних ресурсів поділяється на кілька груп. Найбільш ліквідними активами прийнято вважати грошові кошти і їх еквіваленти, короткострокові фінансові інвестиції і їх аналоги. До активів з посереднім рівнем ліквідності відносять товари, готову продукцію, кошти в розрахунках, найменш ліквідними вважаються оборотні фонди, такі як виробничі запаси, кошти в незавершеному виробництві і витрати майбутніх періодів, а також оборотних біологічних активів.

Визначення показників ліквідності в результаті групування активів представлено в таблиці 2.17 нашого дослідження.

Таблиця 2.17 – Показники ліквідності балансу підприємства

Показники	Нормативне значення	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р., ±
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	не < 0,1-0,3	0,50	1,57	1,34	+0,84
Коефіцієнт гранично-ризикової (швидкої) ліквідності	не < 1,0	1,42	2,25	1,57	0,15
Коефіцієнт покриття	не < 2,0-2,5	14,76	10,18	8,65	-6,11
Коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості	= 1,0	3,15	1,82	0,61	-2,54
Коефіцієнт У. Бівера	не < 0,17	2,86	0,65	2,02	-0,84

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан)

Структура, склад і розміри груп ліквідних активів підприємства обумовлюється специфікою і галузевою належністю. Результативність їх цільового використання залежить від кваліфікації фінансових менеджерів і їх уміння підтримувати ліквідність активів та платоспроможність суб'єкта господарювання на задовільному стані, достатньому для забезпечення відповідного рівня його конкурентоспроможності.

За результатами розрахунків таблиці 2.17 можна зробити висновок, що станом на кінець кожного року впродовж всього періоду дослідження за даними показників ліквідності балансу СВК «АФ «Перше травня» є платоспроможним підприємством, як в поточному періоді, так і на перспективу. Незважаючи на те, що відбувається зменшення показників, однак їх величина суттєво переважає нормативно-допустимі їх значення для виконання умови фінансової спроможності.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ВАРТІСНИХ ФАКТОРІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА РЕЗЕРВІВ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ В СВК «АФ «ПЕРШЕ ТРАВНЯ»

3.1 Аналіз вартісних факторів конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»

Конкурентоспроможність є основною характеристикою підприємства з точки зору виживання в конкурентному середовищі.

Конкурентоспроможність характеризує здатність суб'єкта підприємницької діяльності утримуватися на достатньому рівні і підвищувати свою життєздатність.

Провідні вчені економісти зазначали, що під поняттям конкурентоспроможності слід розуміти здатність ефективно здійснювати підприємницьку діяльність і забезпечувати досягнення прибуткових результатів з урахуванням конкурентних умов ринку. На основі проведених теоретичних досліджень виявлено систему факторів внутрішнього і зовнішнього впливу на конкурентоспроможність діяльності підприємства, серед яких (табл. 3.1):

Таблиця 3.1 – Система факторів формування конкурентоспроможності аграрного підприємства

Фактори конкурентоспроможності	Економічна характеристика
1	2
Техніко-технологічні	сучасні технології вирощування культур і утримання поголів'я, модернізоване обладнання, устаткування, оптимальна вантажопід'ємність автопарку
Територіально-географічні	вигідне місцерозташування, близькість до ринків постачання і збуту, інфраструктура
Фінансово-економічні	наявність необхідних обсягів фінансів, платоспроможності, фінансової стійкості, оптимальності структури фінансового капіталу, робочого капіталу
Соціально-психологічні	наявність належних умов праці, відпочинку, оздоровлення, корпоративна культура

Продовження таблиці 3.1

1	2
Нормативно-правові	нормативно-правова база, державне сприяння розвитку аграрної галузі, рівень сертифікації, стандартизації і галузевої уніфікації, ліцензування і патентування
Екологічні	дотримання вимог екологічного законодавства

Джерело: власна розробка автора

Фактори формування конкурентоспроможності покладено в систему показників визначення і планування рівня конкурентоспроможності, хоча окремі з них не можна формалізувати і оцінити, а дати лише описовий характер.

Рівень конкурентоспроможності забезпечується такими показниками:

- висока ефективність ресурсного потенціалу;
- рівень кваліфікації і продуктивності праці;
- рівень ділової активності, платоспроможності, фінансової стійкості;
- позитивні тенденції економічного росту;
- коефіцієнти рентабельності виробництва, реалізації, операційної діяльності;
- тривалість операційного і фінансового циклів, періоди інкасації дебіторської і кредиторської заборгованостей;
- рівень окупності витрат.

Виробничі фактори є основою любого виробництва, від ефективності використання землі, засобів праці і самої праці залежить рівень технологічної конкурентоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності.

За даними таблиці можна відмітити негативну динаміку абсолютних показників ефекту виробничої діяльності – валової продукції в порівняльних цінах і товарної продукції відповідно на 7,6 і 5,7 %.

На відміну від систематичного зменшення валового виробництва, виручка від реалізації продукції в 2021 році суттєво (близько +25 %) перевищує попередній і наступний періоди. Тобто в зміні обсягів товарної продукції відсутні чіткі тенденції.

Операційні і валові витрати за досліджуваний період систематично

зростають, а в 2022 році в порівнянні з 2020 роком зросли відповідно на 23,05 і 19,5 %.

Таблиця 3.2 – Динаміка економічних показників технологічної конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р., ±	
				абс., од.	відн., %
Валова продукція в порівняльних цінах, тис. грн.	18196,0	17769,1	16820,3	-1375,7	-7,6
Товарна продукція, тис. грн.	47131	58301	44452	-2679	-5,7
Операційні витрати, тис. грн.	63955	60691	78692	+14737	+23,0
Затрати на виробництво товарної продукції, тис. грн.	33905	40296	40525	+6620	+19,5
Валовий прибуток, тис. грн.	13226	18005	3927	-9299	-70,3
Операційний фінансовий результат, тис. грн.	6444	10009	-1126	-7570	-117,5
Чистий прибуток, тис. грн.	5188	9360	-1418	-6606	-127,3
Отримано в розрахунку на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.					
валової продукції	913,5	892,0	846,1	-67,4	-7,4
товарної продукції	2366,0	2926,8	2236,0	-130,0	-5,5
валового прибутку	664,0	903,4	197,5	-466,5	-7,0
операційного прибутку	323,5	502,5	-56,6	-380,1	-117,5
чистого прибутку	260,4	469,9	-71,3	-261,7	-127,4
Отримано в розрахунку на 100 грн. основних виробничих фондів, тис. грн.:					
валової продукції	39,6	37,7	33,8	-5,8	-14,5
товарної продукції	103,3	120,3	89,4	-13,9	-13,5
валового прибутку	28,8	37,2	7,9	-20,9	-72,6
операційного прибутку	14,0	20,7	-23,0	-37,0	-264,3
чистого прибутку	11,3	19,3	-2,9	-14,2	-125,7
На одного середньорічного працівника, тис. грн.					
валової продукції	130,0	127,8	143,8	+13,8	+10,6
товарної продукції	336,6	419,4	379,9	+43,3	+12,9
валового прибутку	94,5	129,5	33,6	-60,9	-64,4
операційного прибутку	46,0	72,0	-9,6	-55,6	-120,9
чистого прибутку	37,1	67,3	-12,1	-49,2	-132,6
Припадає на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.:					
операційних витрат	3210,6	3046,8	3958,4	+74,8	+23,3
основних виробничих фондів	2307,6	2432,6	2495,3	+187,7	+8,1
затрат праці, люд.-год.	13839,8	12779,3	10980,5	-2859,3	-20,7

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 21 заг Звіт про реалізацію продукції сільського господарства, форми № 29-сг Звіт про площі та валові збори сільськогосподарських культур, плодів, ягід і винограду, форми № 5 Примітки до річної фінансової звітності, форми № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)

Збільшення витрат і зменшення доходу звичайно обумовили зниження більш як в 2 рази прибутку, що призвело до збитковості виробничої і операційної діяльності.

В розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, 100 грн. основних виробничих фондів і одного середньорічного працівника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві зменшилась сума отриманого валового і операційного фінансового результату, зменшилась сума виробництва валової і товарної продукції. Це говорить про те, що дані показники, які представляють систему взаємопов'язаних індикаторів конкурентоспроможності підприємницької діяльності за відповідних умов розвитку підприємства, темпи та пріоритетність їх зміни, і їх якісний зміст зменшуються.

Одним з показників-індикаторів розвитку і конкурентоспроможності підприємства є рівень капіталізації виробництва та показники ефективності використання основних виробничих фондів, задіяних в сільськогосподарському виробництві.

Рівень капіталізації як фактор конкурентоспроможності можна виявити синтезуючи показники оновлення (заміни) засобів виробництва і ефективності використання сукупної вартості і результативності відтворення основних виробничих фондів.

В попередніх дослідженнях засвідчувався факт відсутності достатніх темпів оновлення матеріально-технічної бази, а рівень віддачі від використання основних виробничих фондів представлено в наступній таблиці.

Таблиця 3.3 – Динаміка рівня ефективності використання основних фондів СВК «АФ «Перше травня»

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р., ±	
				абс., од.	відн., %
1	2	3	4	5	6
Фондовіддача, грн. /100 грн.	39,6	36,7	33,8	-5,8	-14,5
Припадає товарної продукції на 100 грн. основних виробничих фондів, грн.	103,3	120,3	89,4	-13,9	-13,5
Рентабельність основних виробничих фондів, %	11,3	19,3	-2,9	-14,2 п.п.	

Продовження таблиці 3.3

1	2	3	4	5	6
Норма прибутку, %	6,5	10,7	-1,5	-8,0 п.п	
Інтегральний показник ефективності основних виробничих фондів	1,38	1,25	0,37	-1,01	-72,6

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), форми № 5 Примітки до річної фінансової звітності,

Дані таблиці 3.3 показують, що показники ефективності використання основних фондів, всі без виключення, мають тенденцію до зменшення. На 100 грн. основних фондів припадає менше валової і товарної продукції відповідно на 14,5 та 13,5 %%. В зв'язку з тим, що підприємство в 2023 році отримало збитки від основної і операційної діяльності рентабельність їх використання і норма прибутку в 2022 році мають від'ємне значення, а в динаміці зменшилися на 14,2 та 8,0 п.п.

Під сукупною дією обох чинників, – як фондівіддача і рентабельність, інтегральний показник фондівіддачі зменшився на 1,01 або 72,6 %.

Комплексне управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства, оптимальним плануванням і діагностикою, з метою цілеспрямованого забезпечення, очікуваних стійких ринкових позицій, необхідно розглянути динаміку витрат і витратомісткості підприємницької діяльності.

Витрати на виробництво і реалізацію продукції являються базовою складовою основного показника конкурентоспроможності – кінцевого фінансового результату. Аналіз витратомісткості необхідно почати з загальної динаміки і структури витрат в цілому і за основними елементами.

Загальна сума операційних витрат може змінюватися в результаті:

- зміни обсягу виробництва, валової продукції в цілому по підприємству;
- зміни структури продукції;
- зміни загальної суми постійних витрат;
- зміни питомої ваги змінних витрат на одиницю продукції.

Як видно з наступної таблиці (табл. 3.4) витрати СВК «АФ «Перше травня» зросли на 23,0 %, або 14737 тис. грн. Відбулося зростання всіх елементів і

особливо матеріальних витрат. Несуттєво, але відбулися певні зміни і в структурі витрат: зменшилась частка матеріальних витрат та витрат на оплату праці і відрахування на соціальні заходи, одночасно зросла частка витрат на амортизацію і інші операційні витрати, в цілому структурні зрушення $\pm 4,4$ п.п.

Таблиця 3.4 – Динаміка і структура операційних витрат поточного року

Вид продукції	2020 р.		2021 р.		2022 р.		Відхилення 2022р. від 2020р., $\pm$	
	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	абсолютне, од.	відносне, %
Матеріальні затрати, тис. грн.	36869	57,6	29143	48,0	44995	57,2	+8126	+22,0
Витрати на оплату праці, тис. грн.	13210	20,7	15936	26,3	13628	17,3	+418	+3,2
Відрахування на соціальні заходи, тис. грн.	2848	4,4	3345	5,5	3016	3,8	+168	+5,9
Амортизація, тис. грн.	2976	4,7	3237	5,3	4726	6,0	+1750	+58,8
Інші операційні витрати, тис. грн.	8052	12,6	9030	14,9	12327	16,7	+4275	+53,1
Разом, тис. грн.	63955	100,0	60691	100,0	78692	100,0	+14737	+23,0

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)

Нами визначено в попередніх дослідженнях динаміку валового виробництва продукції, в результаті чого ми можемо визначити умовну суму економії і перевитрат, скориговану на відсоток зміни валового виробництва.

Таблиця 3.5 – Розрахунок умовно-скоригованих витрат на зміну обсягу виробництва

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р., $\pm$
Обсяг виробленої продукції в порівняльних цінах, тис. грн.	18196,0	17769,1	16820,3	92,4
Темп зміни, %	x	97,7	94,7	x
Сума фактичних операційних витрат, тис. грн.	63955,0	60691,0	78692,0	123,0
Темп зміни, %	x	94,9	129,7	x
Сума перерахованих витрат на % зміни обсягу виробництва	x	62484,0	57474,4	78664,7
Відносна економія (-), перевитрата (+) операційних витрат	x	-1793,0	+21217,6	+19597,6

Джерело: власні розрахунки автора на основі попередніх досліджень

З таблиці видно, що щорічна сума додатково понесених витрат, за умови врахування відхилення в обсягах валового виробництва, при незмінній ціновій політиці складала в 2022 році в порівнянні з 2021 роком 21217,6 тис. грн., а в порівнянні з 2020 – 19597,6 тис. грн.

Важливим узагальнюючим показником собівартості продукції і відповідно її конкурентоспроможності є витрати на гривню продукції, що характеризує витратомісткість продукції.

Таблиця 3.6 – Динаміка витратомісткості продукції

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р., ±	
				абсл., од.	відн., %
Коефіцієнт окупності витрат: валовою продукцією	0,28	0,29	0,21	-0,07	-25,0
товарною продукцією	0,74	0,96	0,56	-0,18	-24,3
чистим прибутком	0,08	0,15	-0,02	-0,10	-125,0
валовим прибутком	0,21	0,30	0,05	-0,16	-76,2

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 21-заг Звіт про реалізацію продукції сільського господарства, форми № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)

З даних таблиці видно, що окупність продукцією витрат зменшилась в 2022 році в порівнянні з базовим 2020 роком. Успішним в питаннях витратомісткості був 2021 рік.

Рівень витратомісткості прямо залежить від двох основних факторів – зміни вартості виробленої і реалізованої продукції і зміни загальної суми операційних витрат.

Крім того, на загальну суму витрат на виробництво і реалізацію продукції впливає її структура, а також зміна співвідношення суми змінних і постійних витрат, що в свою чергу залежить від рівня цін на спожиті ресурси та рівня трудомісткості продукції.

Рентабельність є показниками ступеня доходності, прибутковості, вигодності бізнесу.

Рентабельність характеризує ефективність використання ресурсів і діяльності підприємства в цілому, рівень конкурентоспроможності підприємницької діяльності.

Таблиця 3.7 – Динаміка рівня прибутковості виробничого ресурсного потенціалу

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. від 2020 р., ±
Від валового прибутку				
Рентабельність основних виробничих фондів, %	28,8	37,2	7,9	-20,9
Рентабельність довгострокових біологічних активів, %	121,6	166,4	33,4	-88,2
Рентабельність оборотних фондів, %	38,4	46,6	9,4	-29,0
Окупність валовим прибутком фонду заробітної плати, %	100,1	112,9	28,8	-71,2
Рентабельність продаж, %	28,1	30,9	8,8	-19,3
Рентабельність виробництва, %	39,0	44,7	9,7	-29,3
Від чистого прибутку				
Рентабельність діяльності підприємства, %	12,2	18,8	-3,0	-15,2
Рентабельність авансованого капіталу, %	7,9	12,8	-1,8	-9,7
Рентабельність необоротного капіталу, %	+19,3	+35,6	-5,6	-24,9
Рентабельність оборотного капіталу, %	13,4	20,0	-2,7	-16,1

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) та форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан)

Рентабельність вимірюється цілою системою показників, які повніше, ніж абсолютна величина прибутку, характеризують результативність господарювання, їх величина відображає співвідношення суми ефекту з вкладеним капіталом або спожитими в процесі діяльності ресурсами.

Ми показники рентабельності визначили від суми валового і чистого прибутку. Дані таблиці 3.7 показують, що показники рентабельності матеріальних і біологічних ресурсів, а також виробництва і продаж зменшилися. В більшій мірі зменшились показники рентабельності від валового прибутку.

Рівень рентабельності капіталу знизився головним чином через уповільнення його обороту, підвищення собівартості продукції.

Крім того, процеси відтворення трудового потенціалу та кадрового забезпечення конкурентоспроможності підприємства крім оцінки процесів формування, розподілу та перерозподілу (п. 2.3. магістерської роботи) включає етап аналізу окупності трудових витрат. Окупність валовим прибутком фонду заробітної плати СВК «АФ «Перше травня» зменшилось в 2020 році в порівнянні

з із попередніми періодами більш як втричі.

Таким чином, система управління кадровими ресурсами є одним з елементів конкурентної стратегії підприємства.

У фінансовому аспекті ділова активність підприємства виявляється передусім у швидкості обороту його засобів, а в економічному – рівень конкурентоспроможності підприємства.

Оборотність активів тісно пов'язана з операційним циклом. Чим швидше здійснюється оборот виробничих запасів, чим коротшим є виробничий цикл, а скорочення інкасації дебіторської заборгованості сприяє оптимізації операційного циклу, що в свою чергу впливає на швидкість і обсяг генерування прибутку від реалізації продукції і операційної діяльності в цілому.

Таблиця 3.8 – Показники ділової активності підприємства

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення, ±
Виручка від реалізації, тис. грн.	47131	58301	44452	-2679
Середній розмір капіталу, тис. грн.	65534	73018	77997	+12463
Середній розмір власного капіталу, тис. грн.	35874	42742	72051	+36177
Середній розмір операційних матеріальних затрат, тис. грн.	36869	29143	44995	+8126
Середній розмір дебіторської заборгованості, тис. грн.	2938	3043	2426	-512
Середній розмір запасів, тис. грн.	19341	23000	25711	+6370
Середній розмір кредиторської заборгованості, тис. грн.	1165	1355	2111	+946
Чистий прибуток, тис. грн.	5188	9360	1418	-6606
Коефіцієнт оборотності капіталу (трансформації)	0,72	0,80	0,57	-0,15
Оборотність дебіторської заборгованості: днів	22,8	19,1	19,9	-2,9
оборотів	16,04	19,16	18,32	+2,28
Оборотність запасів: днів	150,2	144,3	212,2	+62,0
оборотів	2,43	2,53	1,72	-0,71
Тривалість операційного циклу, днів	173,0	163,4	232,1	+59,1
Оборотність кредиторської заборгованості: днів	11,5	17,0	17,1	+56
оборотів	31,65	21,51	21,31	-10,34
Оборотність власного капіталу: днів	278,63	268,38	588,71	+310,08
оборотів	1,31	1,36	0,62	-0,69
Тривалість фінансового циклу, днів	161,5	146,4	215,0	+53,5

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан) та попередньо проведених розрахунків автора

За даними таблиці видно, за період дослідження збільшився період

операційного циклу на 59,1 дні, в порівнянні з 2020 роком, і за цей же період зросла тривалість фінансового циклу на 53,5 дні, або відповідно на 34,2 та 33,1 %%, що є негативним явищем в діяльності підприємства, його рівня фінансової стійкості і конкурентоспроможності підприємства.

Зменшення фінансового циклу при збереженні певної рівноваги між періодом оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості є одним із важелів покращення фінансового стану підприємства і рівня його конкурентоспроможності.

Для зменшення фінансового циклу підприємство має прийняти заходи щодо зменшення періоду оборотності як запасів, так і готової продукції. Бувають можливості підприємства обмеженими при незбалансованості термінів дебіторської та кредиторської заборгованостей, а саме, при зменшенні періоду обороту дебіторської заборгованості і збільшенні періоду обороту кредиторської заборгованості.

3.2 Напрями та резерви підвищення конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня»

В проведених дослідженнях нами визначено види стратегій, систему факторів і критеріїв та показників конкурентоспроможності аграрного підприємства. Проведений аналіз конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня» обумовлений в першу чергу розробкою заходів, направлених на підвищення її рівня, зміцнення фінансових позицій, розвиток інноваційної та інвестиційної діяльності. Як було з'ясовано не всі негативні явища в діяльності підприємства є суб'єктивними, частина заходів зміцнення конкурентоспроможності аграрного підприємства мають здійснюватися на регіональному та державному рівнях.

Досягнення мети підвищення конкурентоспроможності підприємства від окремого виду виробленої продукції до здійснення підприємницького бізнесу в цілому залежить від виявлення і швидкості мобілізації наявних резервів.

Жодне підприємство не може досягти абсолютної переваги над своїми конкурентами за всіма критеріями ефективності діяльності, але воно може використати свої «сильні сторони» для досягнення економічного успіху в перспективі, а вміння управління «слабкими сторонами» дозволить послабити економічні ризики в майбутньому.

Таблиця 3.9 – Пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності аграрного підприємства СВК «АФ «Перше травня»

№ п/п	Напрями підвищення конкурентоспроможності підприємства	Модель вибору відповідної стратегії
1.	Покращення якісних та економічних характеристик, та асортименту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки	Матриця БКТ
2.	Визначення інвестиційних пріоритетів різних видів бізнес-напрямів виробництва, диверсифікація	SHT-аналіз
3.	Усунення слабких позицій та протидія загрозам зовнішнього середовища функціонування	SWOT-аналіз
4.	Вибір оптимального, ефективного ринку реалізації продукції, удосконалення виробничої структури, оптимізації посівних площ, переорієнтація видів діяльності	Модель комплексного ділового аналізу PiMS
5.	Зміцнення ринкової позиції, розширення ринкових можливостей	Матриця І. Ансофа
6.	Оптимізація фінансового капіталу. Реалізація можливостей власного капіталу	Матриця Skanstand
7.	Удосконалення операційного, кадрового, маркетингового і фінансового менеджменту	Модель комплексного ділового аналізу PiMS

Джерело: власна розробка автора

Аналізуючи критерії і показники конкурентоспроможності виробництва, прийшли до висновку, що здатність суб'єкта аграрного підприємництва витримати тиск конкурентного середовища можливий за умови стійких позицій в рамках аграрного товарного ринку. Саме процес ефективного виробництва і вигідної реалізації товарної продукції дає синергетичний економічний ефект, який є базовим для підвищення рівня ресурсовіддачі, фінансової стійкості, рівня капіталізації виробництва на умовах інноваційного розвитку.

В попередніх дослідженнях нами виявлено при сталих обсягах і структурі виробництва, позитивних загальнодержавних підходах до формування цін на сільськогосподарську продукцію, відсутність чітких зростаючих тенденцій в сумі

чистого доходу від реалізації продукції, робіт і послуг досліджуваного підприємства.

Враховуючи те, що обсяг виручки залежить, крім ціни, від кількості і структури реалізованої продукції, ми визначили рівень товарності окремих її видів.

Таблиця 3.10 – Аналіз рівня товарності продукції рослинництва

Назва продукції	Залишок на початок року, ц	2022 рік		Залишок на кінець року, ц	Рівень товарності, %	
		Надійшло, ц	Вибуло, ц		за фактом 2022 р.	з врахуванням нереалізованих залишків
1	2	3	4	5	4:3	4:(2+3)
Пшениця	12314	28288	17017	23585	60,2	55,6
Кукурудза на зерно	15264	9834	19399	5699	197,3	77,3
Ячмінь	3977	5001	5825	3153	116,5	64,9
Горох	1902	2941	2825	2018	96,1	58,3
Разом зернові і зернобобові	33457	51803	45066	40194	87,0	52,9
Насіння соняшнику	1273	5739	4570	2442	79,6	65,2

Джерело: розраховано автором на основі даних звітності підприємства: форми № 50-сг Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств

Результати аналізу показали, що СВК «АФ «Перше травня» «хронічно» з року в рік має великі залишки нереалізованої продукції, яка частково знаходиться на складах підприємства, а частково на відповідальному зберіганні у спеціалізованих заготівельних підприємствах.

По групі зернових і зернобобових культур на початок 2022 року в залишках було 64,6 % по відношенню до зібраного урожаю 2022 року, а на кінець 2022 року – 77,6 %. По соняшнику відповідно: 22,2 та 42,6 %%. На нашу думку, це шкодить економіці досліджуваного підприємства з причин, які є теоретично і практично доведеними, а саме:

- надлишкові залишки готової продукції є фактом закріплення обігових коштів в незавершеному обороті, що сповільняє їх швидкість обертання і негативно впливає на фінансовий результат;
- додатково витрачаються операційні ресурси, на забезпечення зберігання як

по забезпеченні якості, так і по терміну зберігання;

- не створюють фінансові активи, для забезпечення розширеного відтворення виробництва, оновлення МТБ, дотримання інтенсивних технологій вирощування, що є фактом, виявленим в процесі нашого дослідження.

Таблиця 3.11 – Розрахунок резерву доходу від реалізації продукції

Назва продукції	Середня ціна реалізації, грн.		Відхилення 2022 р. від 2021 р., ±	Недоотримано доходу на початок 2022 р., тис. грн.	Недоотримано доходу в 2022 р. за фактичною ціною реалізації, тис. грн.
	2021 р.	2022 р.			
Пшениця	623,70	470,40	-153,30	1887,7	11094,4
Кукурудза	639,10	358,10	-281,00	4289,2	2040,8
Ячмінь	674,10	555,10	-119,00	473,3	1750,2
Горох	831,85	530,45	-301,40	572,5	1070,4
Соняшник	1622,25	1275,85	-346,40	440,9	315,6
Разом	х	х	х	7663,6	19071,4

Джерело: власні розрахунки автора на основі попередніх досліджень

Можлива сума додаткової виручки за умови реалізації готової продукції в 2022 році (з врахуванням вирощеної і складських залишків) за цінами реалізації 2022 року склала 19071,4 тис. грн., при середньому рівні товарності – 80 % - вона б становила 15257,1 тис. грн., що є реальним резервом суми товарообороту.

Недоотриману суму виручки від реалізації на початок року ми визначили, помноживши залишки продукції на початок року, і різницю в ціні реалізації минулого і звітних років. Визначену в такий спосіб суму доходу можна вважати альтернативною. Однак, є і недоотримана сума доходу в 2021 році, яку можна вважати, як втрати, коли залишки минулого року продано в 2022 році за ціною, нижчою, ніж в 2021 році: кукурудза $9565 \text{ ц} \times (-281) \text{ грн.} = 2687,8$; ячмінь $824 \times (-119,00 \text{ грн.}) = 824 \text{ тис. грн.}$ Загальна сума недоотриманої виручки становить – 3511,8 тис. грн.

В процесі проведених досліджень конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня», нами виявлені факти технологічного характеру, які вплинули, при інших незмінних умовах на рівень виробництва в галузі рослинництва. Такими з них є:

- використання в технологічному процесі високозатратної, непродуктивної, зношеної (23 % при повністю визначеному терміні нарахування

амортизації) техніки.

- відсутність прогресивних форм організації і стимулювання праці, недостатність коштів для підвищення кваліфікаційного рівня працівників галузі рослинництва, скорочення інтенсивності праці;
- скорочення площ посівів під які вносились засоби удобрення і стимулювання посівів;
- обмеження площі під внесеними органічними добривами тощо.

Все це призвело поряд з іншими природними і організаційно-економічними чинниками, до зменшення землевіддачі, як у вартісному, так і натуральному вимірюванні. За період дослідження, як відмічалось в розділі 2.2 кваліфікаційної роботи, зменшилась урожайність за всіма видами сільськогосподарських культур, крім кукурудзи.

Таблиця 3.12 – Розрахунок резерву виробництва валової продукції рослинництва СВК «АФ «Перше травня»

Показник	Базовий період (2020 р.)	2022 р.	Резерв
Урожайність, ц/га пшениці	55,7	44,5	11,2
соняшнику	35,6	30,9	4,7
Площа посівів, га пшениці	х	456,0	х
соняшнику	х	182,0	х
Валовий збір, ц пшениці	х	х	5107,2
соняшнику	х	х	855,4
Вироблено валової продукції в порівняльних цінах – всього, тис. грн.	х	16820,3	298,7
В розрахунку на 100 га с.-г. угідь	х	846,1	15,1

Джерело: власні розрахунки автора на основі попередніх досліджень

Для виявлення резервів валового виробництва продукції рослинництва ми взяли дві товарні культури – пшеницю і соняшник. В результаті проведених розрахунків встановлено кількість недоотриманого валового збору озимої пшениці – 5107,2 ц., а соняшника 855,4 ц.

В вартісному вираженні в співставних цінах додатковий резерв складає 298,7 тис. грн.

При 80 % рівні товарності, який визначили оптимальним для СВК «АФ

«Перше травня», сума додаткової виручки склала б від реалізації озимої пшениці 1921,9 тис. грн., а соняшнику – 873,1 тис. грн.

Узагальнюючи виявлені резерви побудуємо порівняльну таблицю показників конкурентоспроможності фактичних 2022 року і з врахуванням потенційних можливостей.

Таблиця 3.13 – Порівняльна таблиця показників конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня» з потенційно можливими

Показники	2022 р.	Очікуваний результат з врахуванням резервів	Відхилення, ±	
			абсол., од.	відн., %
Показники економіко-технологічного рівня				
Фондовіддача, грн. на 100 грн. ОВФ	33,8	34,5	+0,7	+2,1
Землевіддача, грн. на 100 га	846,1	862,0	+15,9	+1,9
Продуктивність праці, грн.	143,8	160,0	+16,2	+11,3
Показники ділової активності				
Коефіцієнт оборотності оборотних фондів	1,06	1,50	+0,44	+41,5
Період обороту, дні	344,3	243,3	-101,0	-29,4
Коефіцієнт виробничих запасів	1,72	2,43	+0,71	+41,3
Тривалість, дні	212,2	150,2	-62,0	-29,2
Коефіцієнт оборотності Д ^г	18,3	25,8	+7,5	+41,0
Період обороту, дні	19,9	14,1	-5,8	-29,1
Тривалість виробничого циклу, дні	212,2	150,2	-62,0	-29,2
Тривалість операційного циклу, дні	232,1	164,3	-67,8	-29,2
Тривалість фінансового циклу, дні	215,0	147,2	-67,8	-31,5
Показники фінансового результату				
Сума чистого товарообігу, тис. грн.	44452	62504	18052	+40,6
Валовий прибуток, тис. грн.	3927	11147	7220	+183,9
Чистий прибуток, тис. грн.	-1418	5302	6738	в 4,7 р.
Рентабельність виробництва, % (від ВП)	9,7	21,7	+12,0 п.п.	
Рентабельність продаж, % (від ВП)	8,8	17,8	+9,0 п.п.	
Сукупний рівень рентабельності, %	-3,0	9,1	+12,1 п.п.	
Рентабельність авансованого капіталу, %	-1,8	+6,8	+5,0 п.п.	

Джерело: власні розрахунки автора на основі попередніх досліджень

Таким чином, на основі порівняльного аналізу фактичних показників рівня конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня», з очікуваними в результаті узагальнення резервів, можна зробити висновок, що досліджуване підприємство за умови удосконалення організації і управління виробничо-технологічною, маркетингово-збутовою, фінансово-економічною діяльністю має реальні можливості підняти рівень своєї конкурентоспроможності.

ВИСНОВКИ

Сільськогосподарський виробничий кооператив «Агрофірма «Перше травня» є стабільно діючим суб'єктом аграрного виробництва з великою славною історією. Основним видом діяльності кооперативу є вирощування зернових культур, бобових культур і насіння олійних культур; розведення великої рогатої худоби молочних порід; розведення свиней; переробка молока, виробництво масла і сиру та інші.

Підприємство має слабкий рівень спеціалізації, або, навіть, є багатогалузевим. Однак, домінуючою є галузь молочного скотарства, а наступними за розвитком – зернова і олійна галузь.

Обсяг виробництва валової продукції за період дослідження має тенденцію до зменшення. В 2022 році валове виробництво на 1375,7 тис. грн. менше в порівнянні з 2020 роком, або на 8,2 %, і відповідно на 948,8 тис. грн. і 5,6 % в порівнянні з попереднім періодом.

Площа сільськогосподарських угідь в 2022 році зменшилась на 1 земельний пай, 4 га. До 2022 року в складі сільськогосподарських угідь були сіножаті, які в 2022 році розорені і трансформувались в рілля, що обумовило збільшення рівня розорюваності на 16,9 п.п., і досягнення посівів в 2022 році 100 % межі.

Незважаючи на загальнодержавні тенденції зменшення поголів'я тварин в сільськогосподарських підприємствах, СВК «АФ «Перше травня» утримує молочне стадо корів в незмінній за період дослідження чисельності – 350 голів, і супровідного поголів'я ВРХ. Агрофірма за останні три роки збільшила поголів'я свиней. Кількість умовного поголів'я коливається з року в рік, але чітких тенденцій до зменшення не спостерігається.

В 2022 році СВК «АФ «Перше травня» має від'ємний фінансовий результат за підсумками операційної діяльності, на відміну від попередніх років. В 2022 році в порівнянні з 2020 роком відбулося зменшення виручки від реалізації сільськогосподарської продукції на 5,7 % та збільшення собівартості реалізованої продукції на 19,5 %, в результаті чого сума валового прибутку зменшилась на

9299 тис. грн., або 70,3 %, збільшення в абсолютному значенні і в відносному порівнянні адміністративних витрат, а також перевищення витрат над доходами від іншої операційної діяльності в сукупності спричинили збитковість операційної діяльності. Сума збитку від операційної діяльності склала 1126 тис. грн., тоді як в 2020 і 2021 році був прибуток відповідно в 444 і 10009 тис. грн.

З урахуванням того, що інші види діяльності (фінансова, інвестиційна) є стабільно неприбутковими, СВК «АФ «Перше травня» в цілому за результатами виробничо-господарської діяльності в 2022 році отримало збиток 1418 тис. грн., і з прибуткового стало збитковим аграрним підприємством.

Конкурентоспроможність підприємства забезпечується витратною складовою в процесі операційної діяльності.

Аналізуючи структуру капіталовкладень, можна зазначити, що стабільно вкладення в галузь тваринництва переважають, і зросли на 53,3 %, тоді як сума капітальних інвестицій в рослинництво зросла на 67,2 %.

Зросла вартість за період дослідження таких елементів матеріальних витрат як паливно-мастильні матеріали, витрати на добрива і отрутохімікати. Очевидно ціновий фактор має суттєвий вплив на величину витрат, оскільки площа, оброблена добривами має тенденцію до зниження.

Середньооблікова чисельність працівників в еквіваленті повної зайнятості зменшилась на 23 особи, або 16,4 % з 140 до 117 осіб. В галузях сільськогосподарського виробництва зайнята переважна чисельність, близько десяти осіб працює в промисловому власному виробництві. Більше 60 % середньооблікової чисельності працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві обслуговують галузь тваринництва, темпи зменшення чисельності персоналу в цій галузі нижче від темпів спаду чисельності в галузі рослинництва. Продуктивність праці як в розрахунку від валової, так і товарної продукції зменшується за досліджуваний період відповідно на 2,0 і 0,7 %%, тоді як середньорічна зарплата зросла майже на 10 %.

СВК «АФ «Перше травня» розвитку галузі тваринництва надає великого значення. Основне стадо характеризується високими темпами відтворення. В 2022

році за даними показників надходження і вибуття відбулося по суті оновлення основного стада, заміна високопродуктивним поголів'ям.

Незважаючи на те, що середньорічна вартість оборотних фондів за досліджуваний період зросла на 21,3 % коефіцієнт оборотності оборотних фондів зменшився на 0,31 оборот. Сповільнилась на 31,4 % і оборотність оборотних активів. За досліджуваний період прискорилися темпи оборотності дебіторської заборгованості.

Для прискорення оборотності необхідно нарощувати суми товарного обігу і розвивати ті напрями виробництва, які мають меншу середньозважену закріплюваність оборотних ресурсів в стадії виробництва і прискореності часу одержання заданих кінцевих результатів, та підвищення ефективності виробництва і конкурентоспроможності підприємства.

Віддача від кожного гектара землі в натуральних вимірниках виходу продукції як рослинництва, так і тваринництва знизилася за досліджуваний період, крім земельних ділянок зайнятих під посівами кукурудзи на зерно.

Це говорить про те, що технологічна ефективність використання земельних ресурсів зменшилась в 2022 році в порівнянні з базовим періодом.

Матеріальні і нематеріальні ресурси за умови, якщо вони мають цінність, приносять корисність підприємству і контрольовані ним являються активами.

Загальна структура активів за досліджуваний період змінилася на $\pm 13,4$ п.п. Зменшилась питома вага основних засобів і короткострокових біологічних активів відповідно на 7,8 та 2,2 п.п. На 8,7 та 4,3 п.п. зросли відповідно залишки грошових коштів і їх еквівалентів та виробничих запасів. В структурі засобів підприємства $2/3$ займають оборотні ресурси, а $1/3$ – необоротні.

За результатами аналізу фінансового капіталу підприємства видно, що левова частка, а саме – 93 % в структурі належить власному капіталу, з яких 80 % це резервний капітал і нерозподілений прибуток.

В 2022 році сума поточних зобов'язань зросла більше як в 2 рази, за рахунок збільшення кредиторської заборгованості за поточні кредити перед банком і неоплачені товари і послуги постачальникам.

Висока частка власного капіталу (як було зазначено в попередніх дослідженнях) зумовила високі в порівнянні з нормативними показники фінансової стійкості. Коефіцієнт автономії близький до 1,0, хоча дещо зменшився, коефіцієнт забезпеченості власними ресурсами перевищує нормативне значення на 0,1-0,2 одиниці. Коефіцієнт фінансової стійкості за весь період дослідження понад 10 разів перевищує нормативно-допустимий рівень.

Сума власних обігових коштів (робочого капіталу) як засвідчують дані таблиці зросла на 8517 тис. грн. в 2022 році в порівнянні з 2020 роком. Тому і динаміка показників рівня забезпеченості активів робочим капіталом різна: рівень забезпеченості оборотних активів зменшився на 4,8 п.п.; рівень забезпеченості оборотних фондів збільшився на 1,2 п.п.

Структура, склад і розміри груп ліквідних активів підприємства обумовлюється специфікою і галузевою належністю. Результативність їх цільового використання залежить від кваліфікації фінансових менеджерів і їх уміння підтримувати ліквідність активів та платоспроможність суб'єкта господарювання на задовільному стані, достатньому для забезпечення відповідного рівня його конкурентоспроможності.

Станом на кінець кожного року впродовж всього періоду дослідження за даними показників ліквідності балансу СВК «АФ «Перше травня» є платоспроможним підприємством, як в поточному періоді, так і на перспективу. Незважаючи на те, що відбувається зменшення показників, однак їх величина суттєво переважає нормативно-допустимі їх значення для виконання умови фінансової спроможності.

За проведеними дослідженнями можна відмітити негативну динаміку абсолютних показників ефекту виробничої діяльності – валової продукції в порівняльних цінах і товарної продукції відповідно на 7,6 і 5,7 %%%.

На відміну від систематичного зменшення валового виробництва, виручка від реалізації продукції в 2021 році суттєво (близько +25 %) перевищує попередній і наступний періоди. Тобто в зміні обсягів товарної продукції відсутні чіткі тенденції.

Операційні і валові витрати за досліджуваний період систематично зростають, а в 2022 році в порівнянні з 2020 роком зросли відповідно на 23,05 і 19,5 %.

Збільшення витрат і зменшення доходу звичайно обумовили зниження більш як в 2 рази прибутку, що призвело до збитковості виробничої і операційної діяльності.

В розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, 100 грн. основних виробничих фондів і одного середньорічного працівника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві зменшилась сума отриманого валового і операційного фінансового результату, зменшилась сума виробництва валової і товарної продукції. Це говорить про те, що дані показники, які представляють систему взаємопов'язаних індикаторів конкурентоспроможності підприємницької діяльності за відповідних умов розвитку підприємства, темпи та пріоритетність їх зміни, і їх якісний зміст зменшуються.

А тому показники ефективності використання основних фондів, всі без виключення, мають тенденцію до зменшення. На 100 грн. основних фондів припадає менше валової і товарної продукції відповідно на 14,5 та 13,5 %.

В зв'язку з тим, що підприємство в 2023 році отримало збитки від основної і операційної діяльності рентабельність їх використання і норма прибутку в 2022 році мають від'ємне значення, а в динаміці зменшилися на 14,2 та 8,0 п.п.

Під сукупною дією обох чинників, – як фондівіддача і рентабельність, інтегральний показник фондівіддачі зменшився на 1,01 або 72,6 %.

Витрати СВК «АФ «Перше травня» зросли на 23,0 %, або 14737 тис. грн. Відбулося зростання всіх елементів і особливо матеріальних витрат. Несуттєво, але відбулися певні зміни і в структурі витрат: зменшилась частка матеріальних витрат та витрат на оплату праці і відрахування на соціальні заходи, одночасно зросла частка витрат на амортизацію і інші операційні витрати, в цілому структурні зрушення $\pm 4,4$ п.п.

Щорічна сума додатково понесених витрат, за умови врахування відхилення в обсягах валового виробництва, при незмінній ціновій політиці складала в 2022

році в порівнянні з 2021 роком 21217,6 тис. грн., а в порівнянні з 2020 – 19597,6 тис. грн.

Окупність продукцією витрат зменшилась в 2022 році в порівнянні з базовим 2020 роком. Успішним в питаннях витратомісткості був 2021 рік.

У фінансовому аспекті ділова активність підприємства виявляється передусім у швидкості обороту його засобів, а в економічному – рівень конкурентоспроможності підприємства.

За період дослідження збільшився період операційного циклу на 59,1 дні, в порівнянні з 2020 роком, і за цей же період зросла тривалість фінансового циклу на 53,5 дні, або відповідно на 34,2 та 33,1 %%, що є негативним явищем в діяльності підприємства, його рівня фінансової стійкості і конкурентоспроможності підприємства.

Результати аналізу показали, що СВК «АФ «Перше травня» «хронічно» з року в рік має великі залишки нереалізованої продукції, яка частково знаходиться на складах підприємства, а частково на відповідальному зберіганні у спеціалізованих заготівельних підприємствах.

По групі зернових і зернобобових культур на початок 2022 року в залишках було 64,6 % по відношенню до зібраного урожаю 2022 року, а на кінець 2022 року – 77,6 %. По соняшнику відповідно: 22,2 та 42,6 %%. На нашу думку, це шкодить економіці досліджуваного підприємства з причин, які є теоретично і практично доведеними.

Можлива сума додаткової виручки за умови реалізації готової продукції в 2022 році (з врахуванням вирощеної і складських залишків) за цінами реалізації 2022 року склала 19071,4 тис. грн., при середньому рівні товарності – 80 % - вона б становила 15257,1 тис. грн., що є реальним резервом суми товарообороту.

Однак, є і недоотримана сума доходу в 2021 році, яку можна вважати, як втрати, коли залишки минулого року продано в 2022 році за ціною, нижчою, ніж в 2021 році: кукурудза $9565 \text{ ц} \times (-281) \text{ грн.} = 2687,8$; ячмінь $824 \times (-119,00 \text{ грн.}) = 824 \text{ тис. грн.}$ Загальна сума недоотриманої виручки становить – 3511,8 тис. грн.

В процесі проведених досліджень конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня», нами виявлені факти технологічного характеру, які вплинули, при інших незмінних умовах на рівень виробництва в галузі рослинництва. Такими з них є: використання в технологічному процесі високозатратної, непродуктивної, зношеної (23 % при повністю визначеному терміні нарахування амортизації) техніки; відсутність прогресивних форм організації і стимулювання праці, недостатність коштів для підвищення кваліфікаційного рівня працівників галузі рослинництва, скорочення інтенсивності праці; скорочення площ посівів під які вносились засоби удобрення і стимулювання посівів; обмеження площі під внесеними органічними добривами тощо.

Все це призвело поряд з іншими природними і організаційно-економічними чинниками, до зменшення землевіддачі, як у вартісному, так і натуральному вимірюванні.

В результаті проведених розрахунків встановлено кількість недоотриманого валового збору озимої пшениці – 5107,2 ц., а соняшника 855,4 ц. В вартісному вираженні в співставних цінах додатковий резерв складає 298,7 тис. грн.

При 80 % рівні товарності, який визначили оптимальним для СВК «АФ «Перше травня», сума додаткової виручки склала б від реалізації озимої пшениці 1921,9 тис. грн., а соняшнику – 873,1 тис. грн.

Узагальнюючи виявлені резерви побудуємо порівняльну таблицю показників конкурентоспроможності фактичних 2022 року і з врахуванням потенційних можливостей.

Таким чином, на основі порівняльного аналізу фактичних показників рівня конкурентоспроможності СВК «АФ «Перше травня», з очікуваними в результаті узагальнення резервів, можна зробити висновок, що досліджуване підприємство за умови удосконалення організації і управління виробничої, технологічної, збутової, фінансово-економічної діяльності має реальні можливості підняти рівень своєї конкурентоспроможності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровік Л. Стратегія управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2020. Вип. 3. С. 50–59. URL: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.3.7> (дата звернення: 28.10.2022).
2. Бочко О. Безпековий механізм підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства в умовах воєнного стану. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. №3 (318). С. 280–284. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/07/2023-318-43.pdf> (дата звернення: 23.10.2023).
3. Бугай В.З., Сидоренко В.О. Основні напрями підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Modern Economics*. 2019. № 14(2019). С. 33–38. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/concept-of-competitiveness-of-the/> (дата звернення: 28.10.2022).
4. Волошин А.В. Характеристика конкурентоспроможності та визначення її сутності. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2023. № 4 (68). С. 83–88. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2023/No4/83.pdf> (дата звернення: 23.10.2023).
5. Гамова О.В. Стратегічні вектори управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021. 517 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/aref/08_2021/Hamova_aref_.pdf. (дата звернення: 16.11.2022).
6. Герасимова В.О., Резанов Е.О. Конкурентоспроможність підприємства: сутність та фактори впливу в сучасних умовах. *Економічний простір*. 2020. №154. С. 93–97. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/482/470> (дата звернення: 28.10.2022).

7. Головчук Ю.О., Пчелянська Г.О. Особливості формування стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства на основі парадигми інноваційного розвитку. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 66–70. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2020/14.pdf (дата звернення: 28.10.2022).
8. Жалдак Г.П., Мамаджанов А.Р. Напрями та методи оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2022. № 22. С. 52–59. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/50569/1/EV-2022-22_p52-59.pdf (дата звернення: 23.12.2022).
9. Желуденко К. Теоретичні підходи до формування стратегій конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2021. Вип. 7. С. 57–66. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/160/157> (дата звернення: 16.11.2022).
10. Злидник М.І. Поняття системи управління конкурентоспроможністю продукції та основні наукові підходи до її розуміння. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 6 (23). С. 143–151. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/2557/1/Zlydnyk.pdf> (дата звернення: 16.11.2022).
11. Зось-Кіор М.В., Германенко О.М., Собакар Д.Т. Сучасні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємства. *Класичний приватний університет*. 2018. С. 174–180. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/6_11_uk/33.pdf (дата звернення: 16.11.2022).
12. Зось-Кіор М.В., Калюжний С.О. Удосконалення системи управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 23–27. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2020/6.pdf (дата звернення: 28.10.2022).
13. Кирилов Ю.Є., Грановська В.Г. Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств України на основі впровадження інновацій. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 24. С. 5–9. URL: <http://www.investplan.com.ua/>

[?op=1&z=6939&i=](#) (дата звернення: 16.11.2022).

14. Кліменко І.М. Генезис сутності та трактування поняття конкурентоспроможності підприємства. *Економічний вісник університету*. 2016. Вип. 31(1). С. 143–150. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2016_31\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2016_31(1)_23). (дата звернення: 28.10.2022).
15. Колмакова О.М., Андріянова О.А. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Молодий вчений*. 2018. № 5.1 (57.1). С. 37–41. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/5.1/8.pdf> (дата звернення: 16.11.2022).
16. Корчинський І.О., Щадило М.І., Стратегія реалізації безпекових механізмів підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія економіка та управління*. 2022. №5. URL: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_5_2022. (дата звернення: 23.12.2022).
17. Костриченко В.М. Практичні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Вісник НУВГП Економічні науки*. 2019. Випуск 1 (85). С. 90–103. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/16137/1/Ve8510%20%D0%B7%D0%B0%D1%85.pdf> (дата звернення: 16.11.2022).
18. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Романко О.П. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика: монографія. за заг. ред. д.е.н., проф. Кузьміна О.Є. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2011. 180 с. URL: <http://elar.nung.edu.ua/handle/123456789/5021> (дата звернення: 28.10.2022).
19. Лагодієнко В.В., Федорчук О.М., Протосвіцька О.І. Управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств в умовах сталого розвитку. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 2. С. 289–295. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/ujae_2020_r02_a34.pdf (дата звернення: 16.11.2022).
20. Малецька О., Бочко О.Ю., Дранус Л. Парадигма конкурентоспроможності держави в цифровій економіці. *Аграрна економіка*. 2022. Т. 15, № 1-2. С. 9–17. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/07/2023-318-43.pdf> (дата звернення: 23.12.2022).

21. Методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності підприємства. Суханова Алла Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2021. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/38>. (дата звернення: 28.10.2022).
22. Мігалатій О.В. Фактори формування конкурентоспроможності у системі управління підприємством. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2023. №7. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-7-9101> (дата звернення: 23.10.2023).
23. Паленичак О.В. Конкурентоспроможність аграрних підприємств регіону та перспективні напрями її підвищення. *Економічний форум*. 2020. Вип. 1(1). С. 41–46. URL: http://e-forum.lntu.edu.ua/index.php/ekonomichnyy_forum/article/view/88/79 (дата звернення: 16.11.2022).
24. Писаренко С.В., Бенях В.В., Снігерьова К.А. Управління конкурентоспроможністю підприємства та фактори, що на неї впливають. *Економічний форум*. 2018. № 3. С. 134–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2018_3_23 (дата звернення: 16.11.2022).
25. Плаксюк О., Горватова В., Якушев О. Людський капітал як фактор підвищення ефективності та конкурентоспроможності компанії. *Академічний огляд*. 2023. Вип. № 1 (58). С. 160–174. URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2023/1/13.pdf> (дата звернення: 23.10.2023).
26. Попадинець Н.М. Конкурентоспроможність продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках. *Молодий вчений*. 2015. № 2(6). С. 1330–1333. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_2%286%29_330. (дата звернення: 16.11.2022).
27. Протосвіцька О.І., Федорчук О.М., Свиридовський В.М., Дудченко В.В. Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 196 с. (дата звернення: 23.12.2022).

- 28.Сапотніцька Н., Козак В. Стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства та їх синергія в умовах війни. *Трансформаційна економіка*. 2023. (2 (02)). С. 49–52. URL: <https://transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/21/21> (дата звернення: 23.10.2023).
- 29.Сітковська А.О., Савенко О.А., Лебедев М.О. Напрями підвищення конкурентоспроможності аграрного підприємства. *Агросвіт*. 2019. № 24. С. 97–104. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/24_2019/15.pdf (дата звернення: 16.11.2022).
- 30.Соколова Ю., Чорна Н. Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств за рахунок брендингу. *Управління змінами та інновації*. 2021. Вип. 2. С. 55–62. URL: <http://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/31>(дата звернення: 28.10.2022).
- 31.Станкова А. Особливості формування конкурентоспроможності підприємств. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-66>. (дата звернення: 23.12.2022).
- 32.Тимошик Н., Василюк Ю. Конкурентоспроможність в умовах воєнного стану. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38530/2/FMZKPNES_/2022_Vasyliuk_J-Competitiveness_in_conditions_166-167.pdf. (дата звернення: 23.10.2023).
- 33.Тюріна Н., Назарчук Т., Бакай А. Управління конкурентоспроможністю будівельних організацій. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 1. С.213–221. URL: <https://doi.org/10.31649/ins.2023.1.213.221> (дата звернення: 23.10.2023).
- 34.Ужва А.М., Довгаль О.В. Холістичний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 1. С. 102–108. URL: <http://ujae.org.ua/holistychnyj-pidhid-do-upravlinnya-konkurentospromozhnisty-pidpryyemstva>. (дата звернення: 23.12.2022).
- 35.Чіков І.А. Фактори підвищення конкурентоспроможності підприємства АПК на основі інноваційних перетворень. *Вчені записки Таврій. нац. ун-ту ім. В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. Т. 29 (68). № 5. С. 113–117.

- URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2018_29%2868%29_/5_27 (дата звернення: 23.12.2022).
36. John Manzella. Five Essential Strategies To Enhance Competitiveness. URL: <http://www.manzellareport.com/index.php/strategies-section/826-five-essential-strategies-to-enhance-competitiveness> (дата звернення: 23.10.2023).
37. Hoblyk V. Competitiveness of the region's economy and regional development. Economy and society. 2023. 47. 1-4. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2163/2092> (дата звернення: 23.10.2023).
38. Mann Ruslan. Strategy for managing regional competitiveness development. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2023. Вип. 69. С. 5–14. URL: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/288333/282004>. (дата звернення: 23.10.2023).
39. World Competitiveness Ranking. IMD. URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/worldcompetitiveness> (дата звернення: 23.10.2023).
40. 7 tips to improve your company's competitiveness. URL: <https://www.easycomtec.com/7-tips-to-improve-your-company'scompetitiveness>. (дата звернення: 23.10.2023).
41. Андрищенко І.О., Ніколаєнко Є.М. Платоспроможність як фактор фінансової стійкості аграрного підприємства. *Проблеми та перспективи розвитку науки, освіти, технологій і суспільства: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Кропивницький, 29 листопада 2023 р.): у 3 ч. Кропивницький: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. 75 с. С.9–12.
42. Герасимець А.Г., Андрищенко І.О. Сучасні тенденції ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка, облік, фінанси та право: стратегічні пріоритети розвитку в умовах глобалізації: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. (Кропивницький, 28 листопада 2023 р.): у 2 ч. Кропивницький: ЦФЕНД, 2023. Ч. 1. 67 с. С.22–27.